

Ευρωπαίοι Οικονομολόγοι για μια
Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη

EuroMemo Group

Η Ευρωπαϊκή Ένωση: Η απειλή της διάλυσης

Υπόμνημα 2017

Περιεχόμενα

Περίληψη	7
Εισαγωγή	15
1. Η μακροοικονομική πολιτική: για την αντιμετώπιση της λιτότητας και της άνισης ανάπτυξης	28
2. Η νομισματική και η χρηματοπιστωτική πολιτική της ΕΕ: το εύκολο χρήμα φτάνει στα όριά του;	34
3. Η μετανάστευση και η αλληλεγγύη της ΕΕ	42
4. Ο δεξιός και οικονομικός εθνικισμός στην ΕΕ: προέλευση, προγράμματα και αντιδράσεις	51
5. Οι ευρωπαϊκές εξωτερικές σχέσεις	59
Λίστα υπογραφών	69

Το Υπόμνημα των Ευρωπαίων Οικονομολόγων βασίζεται στις συζητήσεις και στις μελέτες που παρουσιάστηκαν στο 22ο Εργαστήριο για την Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη, το οποίο οργανώθηκε από το EuroMemo Group σε συνεργασία με το Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου της Κοϊμπρα το διάστημα 15-17 Σεπτεμβρίου του 2016 στην Κοϊμπρα στην Πορτογαλία.

Περίληψη

Εισαγωγή

Η κρίση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) είναι πολύπλευρη και έχει εμφανώς βαθύνει κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους. Το βρετανικό δημοψήφισμα και η ψήφος υπέρ της εξόδου της Βρετανίας από την ΕΕ δεν είναι παρά το πλέον σαφές σύμπτωμα των διαλυτικών τάσεων. Το ρήγμα μεταξύ κέντρου-περιφέρειας στην ευρωζώνη συνεχίζει να υπάρχει. Η άφιξη ενός μεγάλου αριθμού προσφύγων από τις εμπόλεμες περιοχές της Μέσης Ανατολής έχει οδηγήσει σε οξύτερες διαμάχες στην ΕΕ αναφορικά με το ζήτημα του ποιος θα πρέπει να αναλάβει τη φροντίδα τους. Ο τρόπος με τον οποίο οι δυνάμεις υπέρ του ελεύθερου εμπορίου πίεσαν για την επίτευξη της Συνολικής Οικονομικής και Εμπορικής Συμφωνίας (CETA) μεταξύ της ΕΕ και του Καναδά καταδεικνύει την απόλυτη περιφρόνηση απέναντι στις αντιρρήσεις των δημοκρατικά εκλεγμένων οργάνων (π.χ. στις βελγικές περιφέρειες της Βαλλονίας και των Βρυξελλών).

Απέναντι στην πολλαπλή κρίση της ΕΕ, υπάρχει μια σχετικά ευρεία συναίνεση που κυμαίνεται από τους σοσιαλδημοκράτες μέχρι τις δεξιές εθνικιστικές δυνάμεις για να επιδιώξουν μια φυγή προς τα εμπρός προς μια αυξανόμενη στρατιωτικοποίηση της ΕΕ. Κατά τα λοιπά, διαφορετικές στρατηγικές για την αντιμετώπιση των κρίσεων μπορούν να γίνουν διακριτές. Η κυρίαρχη απάντηση είναι να συνεχίσουμε όπως-όπως και κατέχει προνομιακή θέση στις χριστιανοδημοκρατικές, σοσιαλδημοκρατικές και φιλελεύθερες δυνάμεις. Αυτή η στρατηγική συνεχίζει το νεοφιλελεύθερο τρόπο ολοκλήρωσης και επιδιώκει να διατηρήσει το σημερινό γεωγραφικό σχήμα της ευρωζώνης και της ζώνης Σένγκεν. Πιθανότατα, δεν θα εμποδίσει το βάθεμα των διαλυτικών τάσεων. Υπάρχουν δυο επιμέρους είδη της στρατηγικής του να συνεχίσουμε όπως-όπως. Το ένα είδος στοχεύει στο συνδυασμό αυτής της στρατηγικής με μεγαλύτερη δημοσιονομική ευελιξία και περισσότερες δημόσιες επενδύσεις και υποστηρίζεται κυρίως

από τις σοσιαλδημοκρατικές δυνάμεις στη Γαλλία και τη Μεσόγειο. Το δεύτερο επιμέρους είδος εγκαταλείπει την ακεραιότητα της ζώνης Σένγκεν και μάλλον τάσσεται υπέρ μιας μικρότερης ζώνης Σένγκεν με αυστηρότερους ελέγχους στα σύνορα. Ευνοείται από ένα σχετικά ευρύ φάσμα δυνάμεων, ιδίως στη Γερμανία, την Αυστρία και την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Η ιδέα ενός «πυρήνα της Ευρώπης» με μια μικρότερη και πιο συμπαγή ευρωζώνη υποστηρίζεται από τις δεξιές εθνικιστικές δυνάμεις, όπως η Λίγκα του Βορρά στην Ιταλία, το Κόμμα Ελευθερίας της Αυστρίας (FPÖ) και το κόμμα Εναλλακτική για τη Γερμανία (AfD), καθώς και από μερικά χριστιανοδημοκρατικά ρεύματα στη Γερμανία. Τέλος, στα δεξιά του πολιτικού φάσματος υπάρχουν ιδέες για την «Ευρώπη των Εθνών» που υποστηρίζουν την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση μέσω της ενιαίας αγοράς και των συνδεδεμένων με αυτήν οικονομικών ρυθμίσεων. Από την άλλη, η εθνικιστική δεξιά απαιτεί περισσότερο χώρο για εθνικές ανταγωνιστικές στρατηγικές. Δεξιά εθνικιστικά κόμματα, όπως το κόμμα Συμμαχία των Πολιτών (Fidesz) στην Ουγγαρία και το κόμμα του Νόμου και της Δικαιοσύνης (PiS) στην Πολωνία, θεωρούν τα περιφερειακά ταμεία ως ένα βασικό στοιχείο της ολοκλήρωσης, ενώ μερικές δυνάμεις της εθνικιστικής δεξιάς τείνουν ακόμη και προς την αποχώρηση από την ΕΕ.

Επίσης, στην πολιτική αριστερά υπάρχουν αποκλίνουσες στρατηγικές. Μερικές δυνάμεις υποστηρίζουν μια μορφή δημοκρατικού ευρωπαϊκού φεντεραλισμού με τις πολιτικές προϋποθέσεις ενός τέτοιου σχεδίου να είναι εξαιρετικά απαιτητικές. Άλλες αριστερές δυνάμεις δεν θεωρούν τον δημοκρατικό ευρωπαϊκό φεντεραλισμό ως μια ρεαλιστική λύση και αντιλαμβάνονται τα θεσμικά όργανα της ΕΕ ως σε μεγάλο βαθμό θωρακισμένα απέναντι στις λαϊκές πιέσεις. Προτείνουν μια εμφανώς φιλοκοινωνική ατζέντα, αφηφούν τους κανονισμούς της ΕΕ και προκρίνουν την αποχώρηση από την ευρωζώνη σε περίπτωση που αυτό είναι αναγκαίο για την αλλαγή της ασκούμενης πολιτικής σε προοδευτική κατεύθυνση.

Η μακροοικονομική πολιτική: για την αντιμετώπιση της λιτότητας και της άνισης ανάπτυξης

Από τα τέλη του 2014 και τις αρχές του 2015, προκειμένου να πυροδοτηθεί η ανάκαμψη, η επίσημη πολιτική της ΕΕ έχει αναλάβει δυο πρωτοβουλίες, το «Σχέδιο Γιούνκερ» και την αποσαφήνιση της ερμηνείας του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ) με στόχο την παροχή μεγαλύτερου περιθωρίου δημοσιονομικών παρεκκλίσεων για τα κράτη-μέλη. Τα αποτελέσματα αυτών των σχετικά άτολμων πρωτοβουλιών για την τόνωση της ζήτησης είναι αποθαρρυντικά. Η ευρωζώνη εξακολουθεί να βρίσκεται αρκετά μακριά από μια βιώσιμη ανάκαμψη και, μαζί με τη γενική αποδυνάμωση της παγκόσμιας οικονομίας και τις αβεβαιότητες που προκάλεσε η ψήφος υπέρ του Brexit, η ευθραυστότητα της ανάκαμψης έχει προσφάτως αυξηθεί σημαντικά.

Η άσκηση μακροοικονομικής πολιτικής στην ΕΕ προϋποθέτει μια διαφορετική προσέγγιση, προκειμένου να επιτευχθεί βραχυπρόθεσμα μια ισχυρή και αυτοσυντηρούμενη ανάκαμψη με πλήρη απασχόληση και δίκαιη ανάπτυξη και να αποτραπούν μακροπρόθεσμα οι εμφανείς μακροοικονομικές ανισορροπίες. Η σημερινή προσέγγιση της μακροοικονομικής πολιτικής επιχειρεί την επίτευξη αυτών των στόχων μέσω της άσκησης δημοσιονομικής λιτότητας και της ανταγωνιστικής υποτίμησης που βασίζεται στις «διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις» της αγοράς εργασίας, δηλαδή μέσω ουσιαστικά της συρρίκνωσης των δικαιωμάτων των εργαζομένων, της αποδυνάμωσης των συνδικάτων και της διάλυσης του κοινωνικού κράτους.

Μια πειστική εναλλακτική λύση απαιτεί τουλάχιστον έξι σημαντικές αλλαγές: 1) την αντικατάσταση του στόχου για ισοσκελισμένο προϋπολογισμό από το στόχο για ισορροπημένη οικονομία και υψηλό και βιώσιμο επίπεδο απασχόλησης, 2) μακροπρόθεσμα, την αύξηση του προϋπολογισμού της ΕΕ για τη χρηματοδότηση μιας αντι-κυκλικής δημοσιονομικής πολιτικής σε ευρωπαϊκό επίπεδο που μπορεί να υποστηρίξει τις εθνικές δημοσιονομικές πολιτικές, 3) την προτεραιότητα στην άμβλυνση των ανισοτήτων μεταξύ των διαφορετικών περιφερειών και τομέων, 4) την προώθηση της ανάπτυξης σε ευρωπαϊκό, εθνικό και τοπικό επίπεδο μέσω

μιας μακροπρόθεσμης ευρωπαϊκής στρατηγικής επενδύσεων, 5) την αντικατάσταση της τρέχουσας αποπληθωριστικής στρατηγικής της ανταγωνιστικής υποτίμησης από μια στρατηγική αύξησης των μισθών που να εξασφαλίζει τη δίκαιη συμμετοχή των εργαζομένων στην ανάπτυξη του εθνικού εισοδήματος, καθώς και έναν σταθερό πληθωρισμό και 6) τη λήψη αποτελεσματικών μέτρων κατά του φορολογικού ανταγωνισμού.

Η νομισματική και η χρηματοπιστωτική πολιτική της ΕΕ: το εύκολο χρήμα φτάνει στα όριά του;

Το 2016, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) συνέχισε και μάλιστα ενίσχυσε την πολιτική ποσοτικής χαλάρωσης. Ωστόσο, υπάρχουν ενδείξεις ότι αυτή η πολιτική μπορεί να φτάνει στα όριά της. Κατά τη διάρκεια της κρίσης, η ΕΚΤ έχει αποκτήσει τεράστιες εξουσίες και αρμοδιότητες που την καθιστούν ανεξάρτητη από οποιαδήποτε πολιτική εξουσία στην ΕΕ και αυτό αποτελεί μια ακόμη μεγαλύτερη παραβίαση των δημοκρατικών αρχών. Εν τω μεταξύ, η κυριότερη πρωτοβουλία της ΕΕ στον χρηματοοικονομικό τομέα, η Ένωση Κεφαλαιαγορών, φαίνεται ότι είναι απίθανο να αποδώσει σημαντικά οικονομικά οφέλη και αναμφίβολα θα διαταραχθεί σοβαρά από την επικείμενη αποχώρηση της Βρετανίας από την Ένωση.

Η μετανάστευση και η αλληλεγγύη της ΕΕ

Η μετανάστευση εντός της ΕΕ και προς την ΕΕ από χώρες μη-μέλη της ΕΕ έχει προκαλέσει έντονη πίεση θέτοντας σε σκληρή δοκιμασία την ενότητα και την αλληλεγγύη της ΕΕ. Αποτέλεσε έναν από τους βασικούς παράγοντες στη συζήτηση για το Brexit και επηρέασε το τελικό αποτέλεσμα τον Ιούνιο του 2016. Επίσης, η μετανάστευση έχει καταστεί το βασικό σημείο συσπείρωσης για τα δεξιά κινήματα και κόμματα σε ολόκληρη την ΕΕ, από την Πολωνία στην Ανατολή μέχρι τη Γαλλία στη Δύση, δίχως να δίνεται σημαντική προσοχή στα ζητήματα που σχετίζονται με αυτήν. Ταυτόχρονα, σημειώνονται διαφορετικές ροές μετανάστευσης με διαφορε-

τική οικονομική και πολιτική δυναμική. Για ορισμένες χώρες, όπως η Βρετανία, η ενδοκοινοτική μετανάστευση από τις ανατολικές ευρωπαϊκές χώρες έχει επισημανθεί ως «πρόβλημα», παρά το γεγονός ότι η «ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων» αποτελεί κοινοτικό κεκτημένο, ενώ και για άλλες χώρες, όπως η Γερμανία, η μετανάστευση από χώρες εκτός της ΕΕ έχει επισημανθεί ως «πρόβλημα». Ορισμένες χώρες, όπως η Πολωνία, έχουν στείλει πάνω από ένα εκατομμύριο μετανάστες σε άλλες χώρες της ΕΕ, ενώ συγχρόνως αποτελούν μια ισχυρή φωνή εναντίον των μεταναστών από χώρες εκτός της ΕΕ, κυρίως από τη Συρία και άλλα μέρη της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής.

Ισχυρίζονται ότι τα προβλήματα σχετίζονται με την πίεση στους κοινωνικούς πόρους και με την απειλή για τις εθνικές και πολιτιστικές ταυτότητες. Ενώ το πρώτο είναι ένα αποτέλεσμα της μακροχρόνιας παραμέλησης της δημόσιας παροχής στο πλαίσιο των διάφορων νεοφιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών, το τελευταίο είναι περισσότερο μια δικαιολογία για να κατηγορηθούν οι «άλλοι» για τα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα τα οποία αντιμετωπίζουν οι φτωχοί, εν μέρει λόγω της ίδιας ακριβώς νεοφιλελεύθερης πολιτικής του ελεύθερου εμπορίου και της παγκοσμιοποίησης. Επίσης, υπάρχουν ελάχιστες ενδείξεις αναφορικά με τον ισχυρισμό ότι οι μετανάστες έχουν κάνει κατάχρηση της προνοιακής υποστήριξης στις χώρες υποδοχής.

Τέλος, υπάρχουν εναλλακτικές λύσεις απέναντι στις τρέχουσες ξενοφοβικές και αντι-μεταναστευτικές πολιτικές στην ΕΕ. Μεσοπρόθεσμα είναι αναγκαία η ανάληψη μιας πολιτιστικής και πολιτικής δουλειάς για την αλλαγή των δημόσιων αντιλήψεων για την αξία των μεταναστών στις χώρες υποδοχής, ενώ βραχυπρόθεσμα υπάρχουν οι απαραίτητοι οικονομικοί και χρηματοδοτικοί πόροι για να μετριαστεί η πίεση στις περιοχές υποδοχής, καθώς και για τη στήριξη των ανθρώπων που αναγκάστηκαν να αναζητήσουν καταφύγιο στην ΕΕ.

Ο δεξιός και οικονομικός εθνικισμός στην ΕΕ: προέλευση, προγράμματα και αντιδράσεις

Η πολλαπλή κρίση στην ΕΕ έχει διευκολύνει την άνοδο των δεξιών εθνικιστικών δυνάμεων. Η εθνικιστική δεξιά περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα θέσεων, από τις εθνικιστικές φιλελεύθερες συντηρητικές δυνάμεις σε εκείνες που είναι αποκάλυπτα φασιστικές. Μερικές από αυτές τις δυνάμεις υποστηρίζουν προγράμματα τα οποία είναι σχετικά νεοφιλελεύθερα, ενώ άλλες συνδυάζουν νεοφιλελεύθερα με εθνικο-συντηρητικά στοιχεία και μερικές από αυτές περιλαμβάνουν πολύ διαφορετικά στοιχεία. Οι υποστηριζόμενες κοινωνικές πολιτικές χαρακτηρίζονται από ένα συνδυασμό στοιχείων παροχής κοινωνικής πρόνοιας βάσει ανταποδοτικότητας και συντηρητικών μέτρων.

Τα τελευταία αποσκοπούν στην αποκατάσταση των «παραδοσιακών» ρόλων των φύλων. Σε αρκετές χώρες της Δυτικής Ευρώπης με ένα σημαντικό πληθυσμό μεταναστών, τα δεξιά εθνικιστικά κόμματα υποστηρίζουν με επιθετικό τρόπο την αποκλειστική «εθνική προτίμηση». Οι αντιμαχόμενες στρατηγικές δεν θα πρέπει απλώς να αντιπαραθέτουν «ευρωπαϊκές» απέναντι σε «εθνικές» λύσεις. Αντίθετα, οφείλουν να προτείνουν ισότιμες και χωρίς αποκλεισμούς πολιτικές. Το πρόβλημα της παρακμής των περιφερειακών περιοχών και πολλών αγροτικών περιοχών πρέπει να αντιμετωπιστεί. Αυτού του είδους η στρατηγική θα πρέπει να αναφέρεται σε συγκεκριμένες περιοχές, όπου η πιθανότητα για επιτυχία είναι μεγαλύτερη. Συχνά, αυτό παρατηρείται σε εθνικό επίπεδο παρά σε επίπεδο ΕΕ.

Οι ευρωπαϊκές εξωτερικές σχέσεις

Από την έναρξη της προσωρινής αναστολής των διαπραγματεύσεων για τη Διατλαντική Εταιρική Σχέση Εμπορίου και Επενδύσεων (ΤΤΙΡ) και την έναρξη της επικύρωσης της Συνολικής Οικονομικής και Εμπορικής Συμφωνίας (CETA), η τελευταία έχει κλέψει τα φώτα της δημοσιότητας. Ωστόσο, μεταξύ των αριστερών κομμάτων, των συνδικάτων και των κοινωνικών κινημάτων πολλοί θεωρούν ότι η CETA είναι τόσο υποχωρη-

τική, όσο και η ΤΤΙΡ αναφορικά με τη δημοκρατία και το κράτος δικαίου. Μια από τις πιο επίμαχες διατάξεις αφορά στο αποκλειστικό και μονομερές δικαίωμα των διεθνικών εταιριών να μηνύουν κυβερνήσεις στα ιδιωτικά διαιτητικά δικαστήρια για απώλειες που προκύπτουν μετά από μια αλλαγή στη νομοθεσία. Παρά το γεγονός ότι σύμφωνα με τη CETA «το δικαίωμα ρύθμισης εντός των εδαφών τους για την επίτευξη νόμιμων στόχων πολιτικής» είναι κατοχυρωμένο στα κράτη, το ενδεχόμενο επιβολής κολοσσιαίων αποζημιώσεων είναι αρκετό για να παραλύσει οποιαδήποτε κυβερνητική δράση. Επιπλέον, με δεδομένη την ισχυρή παρουσία των αμερικανικών εταιριών στον Καναδά, αυτές οι εταιρίες μπορούν να πετύχουν μέσω της CETA ένα σημαντικό μέρος των στόχων της ΤΤΙΡ. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η CETA πρέπει να επικυρωθεί από τα εθνικά κοινοβούλια, τα κράτη-μέλη θα αποτελέσουν το βασικό επίπεδο εναντίωσης απέναντι στη CETA.

Σήμερα, η Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας (ΕΠΓ) βρίσκεται σε αδράνεια. Η Ανατολική Εταιρική Σχέση μετά την ουκρανική κρίση για την οποία εν μέρει ευθύνεται απέτυχε, ενώ εμφύλιοι πόλεμοι μαινόνται στο νότο και, πρώτα και κύρια, στη νοτιοανατολική πλευρά της Μεσογείου. Ως εκ τούτου, η Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας (ΕΠΓ) καθίσταται, στα δυο αυτά μέτωπα, το παράπλευρο θύμα της συγκρουσιακής πολιτικής των ΗΠΑ έναντι της Ρωσίας. Η ρήξη που δημιουργήθηκε από την ουκρανική κρίση ανοίγει το δρόμο για εξωτερικές παρεμβάσεις που ενισχύουν τις διαιρέσεις και τον κατακερματισμό εντός της ΕΕ. Επίσης, αποκαλύπτει και εντείνει την αδυναμία της ΕΕ να ενεργεί ανεξάρτητα. Η ουκρανική κυβέρνηση, που ενθαρρύνεται από τη διφορούμενη στάση των ΗΠΑ και παρά την καταστροφική κατάσταση στη χώρα, εμποδίζει την εφαρμογή της Συμφωνίας του Μινσκ την οποία έχει καταρτίσει η ΕΕ, ενώ οι ρώσοι έχουν την τάση να παρακάμπτουν το Παρίσι και το Βερολίνο προκειμένου να έχουν άμεση επαφή με την Ουάσιγκτον. Η προσέγγιση της ΕΠΓ έχει βασιστεί στον εξαναγκασμό των χωρών της γειτονίας της ΕΕ να υιοθετούν μέρη του κοινοτικού της κεκτημένου. Αυτού του είδους η ολοκλήρωση βαθαίνει τις τάσεις αποβιομηχανοποίησης στην περιφέρεια. Και σε μερικές περιπτώσεις, όπως η Ουκρανία και η Μολδαβία, έχει βαθύνει τα εσωτερικά γεωπολιτικά ρήγματα. Αντί να προωθεί την εμβάθυνση του ελεύθερου εμπορίου και την

υποτελή ολοκλήρωση, η πολιτική γειτονίας της ΕΕ θα πρέπει να θεσπίσει μορφές αμοιβαίας επωφελούς συνεργασίας, όπως για παράδειγμα σε τομεακό επίπεδο.

Εισαγωγή

Η κρίση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) είναι πολύπλευρη και έχει εμφανώς βαθύνει κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους. Το βρετανικό δημοψήφισμα υπήρξε το πιο εμφανές σύμπτωμα της κρίσης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Ωστόσο, αυτό είναι μόνο ένας από τους δείκτες των διαλυτικών τάσεων και της αυξανόμενης αμφισβήτησης των πολιτικών της ΕΕ.

Το Brexit

Η διάλυση τέθηκε αμέσως στην πολιτική ατζέντα από το βρετανικό δημοψήφισμα για τη συμμετοχή της Βρετανίας στην ΕΕ. Το αποτέλεσμα του βρετανικού δημοψηφίσματος μπορεί να ειπωθεί πρώτα και κύρια στο παγκόσμιο πλαίσιο μιας γενικευμένης εξέγερσης εναντίον των πολιτικών ελίτ. Η αυξανόμενη ανισότητα, η οικονομική ανασφάλεια, η στασιμότητα ή η μείωση των εισοδημάτων για μεγάλα τμήματα του πληθυσμού και η πίεση την οποία δέχονται οι δημόσιες υπηρεσίες είναι παράγοντες που βρίσκονται πίσω από αυτή τη δυσαρέσκεια και αυτή η δυσαρέσκεια βρίσκει πολιτική έκφραση με πολύ διαφορετικούς τρόπους. Στη Βρετανία, όπως συχνά και αλλού, οι μετανάστες αποτελούν τα εξιλαστήρια θύματα και κατηγορήθηκαν για τα οικονομικά προβλήματα, αν και στην πραγματικότητα η κινητικότητα του κεφαλαίου, και όχι αυτή της εργασίας, έχει αποτελέσει το βασικό παράγοντα της υπονόμευσης των λαϊκών προτύπων διαβίωσης, των εργασιακών δικαιωμάτων και των κοινωνικών παροχών. Στη Βρετανία, οι δικαιούχοι παροχών του κράτους πρόνοιας ήταν άλλη μία ομάδα εξιλαστήριων θυμάτων, καθώς τόσο οι Εργατικοί –πριν από την πρόσφατη αλλαγή της ηγεσίας τους– όσο και τα συντηρητικά κόμματα απαίτησαν μειώσεις στα ήδη πολύ ανεπαρκή επίπεδα δαπανών για την ανακούφιση από τη φτώχεια.

Κατά την περίοδο 2010-2015, του συνασπισμού μεταξύ Συντηρητικών και Φιλελεύθερων Δημοκρατών, οι δημαγωγοί του Κόμματος Ανεξαρτησίας του Ηνωμένου Βασιλείου (UKIP) κατάφεραν να επικεντρώσουν τη λαϊκή οργή

ενάντια στην ΕΕ και ιδίως ενθάρρυναν ένα ξενοφοβικό εθνικισμό που στοχοποίησε μετανάστες εργαζόμενους από άλλα κράτη-μέλη της ΕΕ. Η αυξανόμενη δύναμη του UKIP θορύβησε τα παραδοσιακά κόμματα. Το πραγματικό αποτέλεσμα ήταν σε κάποιο βαθμό ένα πολιτικό ατύχημα. Σε μια προσπάθεια να ανακόψει την άνοδο του UKIP ο πρωθυπουργός Ντέιβιντ Κάμερον υποσχέθηκε ένα δημοψήφισμα για τη συμμετοχή της Βρετανίας στην ΕΕ σε μια στιγμή όπου ήταν φανερό ότι ο συνασπισμός θα συνεχιζόταν έχοντας ως δεδομένο ότι οι Φιλελεύθεροι Δημοκράτες δεν θα ήταν ασφαλώς σύμφωνοι για την υποστήριξη ενός τέτοιου δημοψηφίσματος και κατά συνέπεια η υπόσχεση των Συντηρητικών θα ήταν ανούσια. Η απροσδόκητη επιστροφή μιας κυβέρνησης με πλειοψηφία των Συντηρητικών, όμως, οδήγησε στην εκπλήρωση της υπόσχεσης του Κάμερον.

Ο θρίαμβος της καμπάνιας υπέρ της αποχώρησης περιελάμβανε δυο κύρια πολιτικά ρεύματα: από τη μια πλευρά το UKIP αξιοποίησε τον ξενοφοβικό εθνικισμό, από την άλλη πλευρά υπήρξε μια υπερ-φιλελεύθερη τάση εντός του κόμματος των Συντηρητικών. Μέλη των Συντηρητικών στο κοινοβούλιο, όπως ο Μάικλ Γκόουβ και ο Τζον Ρέντγουντ, έβλεπαν την ΕΕ ως ένα εμπόδιο για τον απορρυθμισμένο παγκόσμιο καπιταλισμό τον οποίο επιθυμούν να προωθήσουν. Ο Νάιτζελ Λόουσον, υπουργός Οικονομικών τη δεκαετία του 1980, μίλησε γι' αυτήν την τάση όταν έγραψε ότι «Το Brexit θα ολοκληρώσει την οικονομική επανάσταση της Μάργκαρετ Θάτσερ».¹ Αυτές οι δυο δυνάμεις βρίσκονται δυνητικά σε σύγκρουση δεδομένου ότι η ριζοσπαστική απορρύθμιση που ευνοείται από τη δεύτερη δύναμη θα μπορούσε πιθανότατα να αποσταθεροποιήσει περαιτέρω την οικονομική θέση ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού. Ωστόσο, μέχρι στιγμής, η σύγκρουση αυτή παραμένει σε λανθάνουσα μορφή. Από την άλλη πλευρά, υπάρχει ήδη ανοιχτή σύγκρουση στο εσωτερικό της κυβέρνησης με την μετά το δημοψήφισμα πρωθυπουργό Τερέζα Μέι. Ορισμένοι υπουργοί επηρεαζόμενοι από ισχυρές ομάδες συμφερόντων –ιδίως όσον αφορά τον χρηματοοικονομικό τομέα– έχουν θορυβηθεί για τις πιθανές συνέπειες της αποχώρησης της Βρετανίας από την ενιαία αγορά και για τις οικονομικές αβεβαιότητες που έχουν οδηγήσει σε μια σημαντική υποτίμηση της

1. Daily Telegraph, 23 Σεπτεμβρίου 2016.

στερλίνας. Πιέζουν για ένα «λάιτ Brexit», μια μινιμαλιστική ερμηνεία της απόφασης για αποχώρηση που θα διατηρούσε όσο το δυνατόν περισσότερο την παρούσα κατάσταση. Ωστόσο, άλλοι είναι αποφασισμένοι να κατευνάσουν τη λαϊκιστική απαίτηση για ελέγχους στη μετανάστευση, ακόμη κι αν κάτι τέτοιο διαταράσσει τις οικονομικές σχέσεις εντός της ΕΕ. Δεν είναι ακόμα σαφές προς ποια κατεύθυνση θα κινηθούν.

Τα επιχειρήματα και οι θέσεις του εργατικού κινήματος αποτέλεσαν έναν ελάχιστονο σημασίας παράγοντα στη συζήτηση για το δημοψήφισμα. Η σχεδόν ομόφωνα αποδεκτή θέση εντός του κινήματος ήταν ότι το έργο της υπάρχουσας ΕΕ από πολλές απόψεις ήταν εντελώς αντίθετο με τα συμφέροντα των εργαζομένων, αλλά η βρετανική αποχώρηση συνδεδεμένη με μια αντι-μεταναστευτική, απορρυθμιστική ατζέντα δεν θα μπορούσε με κανέναν τρόπο να βελτιώσει την κατάσταση. Αυτή ήταν μια πολύ λογική θέση, αλλά η αδυναμία του εργατικού κινήματος και η φιλο-Brexit στάση των δεξιών μέσωσων ενημέρωσης είχε ως αποτέλεσμα τη μη ευρεία διάδοσή της.

Το Brexit κάνει εμφανή την απειλή των φυγόκεντρων δυνάμεων που θα μπορούσαν να διαβρώσουν, ίσως και να καταστρέψουν, το ευρωπαϊκό εγχείρημα. Πιο συγκεκριμένα, όπως ο θρίαμβος των δυο ριζοσπαστικών δεξιών τάσεων – μια πλήρης εκδοχή οικονομικού φιλελευθερισμού και μια μορφή ξενοφοβικού εθνικισμού –, το Brexit ενισχύει τις αποσυνθετικές δυνάμεις στην ΕΕ. Η αποτυχία των ηγετών της ΕΕ να αντιμετωπίσουν την κοινωνική δυστυχία που, με ένα στρεβλό τρόπο, βρίσκει έκφραση σε αυτές τις δυνάμεις, αυξάνει τον κίνδυνο. Η παθητικότητά τους απέναντι στις εθνικιστικές αντιδράσεις που ορατά αυξάνονται σε μια πλειοψηφία κρατών-μελών έρχεται σε αντίθεση με την αποφασιστικότητα με την οποία αντιμετώπισαν την ορθή αμφισβήτηση της λιτότητας στην Ελλάδα.

Η διαίρεση βορρά-νότου στην ευρωζώνη

Δεν ήταν μόνο ο βρετανός πρωθυπουργός, Ντέβιντ Κάμερον ο οποίος έθεσε το θέμα της διάλυσης στην ευρωπαϊκή ατζέντα. Με το δικό του τρόπο, ο γερμανός υπουργός Οικονομικών, Βόλφγκανγκ Σόιμπλε έπραξε το ίδιο τον

Ιούλιο του 2015 όταν ήρθε αντιμέτωπος με την ελληνική κυβέρνηση χωρίς εναλλακτική λύση έναντι της αποδοχής των πολιτικών λιτότητας και της ριζοσπαστικοποιημένης διαρθρωτικής προσαρμογής ή της εξόδου από την ευρωζώνη. Συνεπώς, ο Σόιμπλε, ο οποίος είχε ήδη διατυπώσει την ιδέα ενός «πυρήνα της Ευρώπης», το 1994² ξεκαθάρισε ότι η συμμετοχή στην ευρωζώνη (περιφερειακών) χωρών είναι περιττή αν δεν συμμορφώνονται με τους κανόνες της διαρθρωτικής προσαρμογής, τη δημοσιονομική και τη μισθολογική λιτότητα.

Η κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ δεν ήταν ουσιαστικά προετοιμασμένη για την επιλογή της εξόδου και, κάτω από μεγάλη πίεση, συμφώνησε στις απαιτήσεις των άλλων μελών της ευρωζώνης με επικεφαλής τη Γερμανία. Με τον συνεχιζόμενο περιορισμό της εγχώριας ζήτησης, το ελληνικό ΑΕΠ μειώθηκε περαιτέρω κατά 0.2% το 2015. Το ποσοστό ανεργίας συνεχίζει να είναι περίπου στο 25%. Παρά το γεγονός ότι οι περιοριστικές πολιτικές μείωσαν το έλλειμμα του ισοζυγίου των τρεχουσών συναλλαγών (χωρίς να αντιμετωπίσουν τις αιτίες του), επιδείνωσαν τα προβλήματα χρέους της Ελλάδας. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων μηνών, η αντιπαράθεση μεταξύ της ΕΕ και του ΔΝΤ σχετικά με τη βιωσιμότητα των ελληνικού δημόσιου χρέους και το θέμα της μείωσης του χρέους έχει ενταθεί. Οι χώρες του πυρήνα της ΕΕ, όπως η Γερμανία, είναι υπερβολικά απρόθυμες να εξετάσουν οποιαδήποτε μείωση για την Ελλάδα αυτή τη στιγμή, αν και οι κυβερνήσεις τους έχουν πλήρη επίγνωση ότι μια τέτοια μείωση είναι αναπόφευκτη.

Τα προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής που υποστηρίζονται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τις κυβερνήσεις των χωρών του πυρήνα της ΕΕ δεν έχουν αντιμετωπίσει βασικά ζητήματα της διεύρυνσης του χάσματος μεταξύ του νότου και του βορρά και, ιδίως, των αποδυναμωμένων παραγωγικών δομών και της αποβιομηχανοποίησης στην περιφέρεια. Η υποτίμηση του ευρώ και η εκτροπή του μαζικού τουρισμού από χώρες, όπως η Τουρκία, η Τυνησία και η Αίγυπτος στη δυτική Μεσόγειο, έχουν μετριαστεί την κατάσταση στην Ισπανία και την Πορτογαλία. Ομοίως,

2. CDU/CSU κοινοβουλευτική ομάδα, γερμανικό κοινοβούλιο: Überlegungen zur europäischen Politik, 1 September 1994, www.educsu.de/Schaeublelamers94.pdf (πρόσβαση: 21.10.2016).

λιγότερες περιοριστικές μακροοικονομικές πολιτικές τόσο από την προσωρινή δεξιά κυβέρνηση στην Ισπανία, όσο και από τη νέα προοδευτική κυβέρνηση στην Πορτογαλία με μια ξεκάθαρη ατζέντα κατά της λιτότητας έχουν συμβάλει σε μια (μικρή) οικονομική ανάκαμψη. Αν και οι δυο κυβερνήσεις δεν πέτυχαν τους δημοσιονομικούς στόχους, δεν τους επιβλήθηκαν κυρώσεις το φθινόπωρο του 2016. Μέχρι και η γερμανική κυβέρνηση υποστήριξε αυτή τη γραμμή που έδωσε κάποια περιθώρια στο ισπανικό Λαϊκό Κόμμα, ένα σημαντικό σύμμαχο των γερμανών Χριστιανοδημοκρατών/Χριστιανοκοινωνιστών (CDU/CSU), σε μια πολύ ρευστή πολιτική κατάσταση στο εσωτερικό της χώρας. Ωστόσο, η παρούσα ευελιξία δεν θα πρέπει να ερμηνεύεται ως γενική αλλαγή κατεύθυνσης.

Παρ' όλο που οι βόρειες ευρωπαϊκές οικονομίες εμφανίζουν σε γενικές γραμμές μια καλύτερη επίδοση στην απασχόληση σε σχέση με τις χώρες στην περιφέρεια της νότιας Ευρώπης, είναι εξίσου εκτεθειμένες σε σοβαρούς κινδύνους από τις ανισορροπίες στην ΕΕ. Για παράδειγμα, οι σκανδιναβικές χώρες θα είναι λόγω της ανοιχτότητάς τους και των εμπορικών δομών τους υπερβολικά ευάλωτες σε μια έξοδο της Βρετανίας συμπεριλαμβανομένης της ύφεσης στη Βρετανία και σε άλλες χώρες της ΕΕ. Η αύξηση των εξαγωγών (σε όρους αξίας συμπεριλαμβανομένου του σκανδιναβικού πετρελαίου) υπήρξε χαμηλή σε όλες τις σκανδιναβικές χώρες (εκτός από την Ισλανδία) μετά από μια βραχύβια ανάκαμψη στον απόηχο της Μεγάλης Ύφεσης. Ωστόσο, η κατάσταση στη Σουηδία και τη Νορβηγία είχε μετριαστεί κάπως από τις ευέλικτες συναλλαγματικές ισοτιμίες τους, ενώ η Φινλανδία, ως μια χώρα της ευρωπαϊκής Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ONE), δεν μπορούσε να ανταποκριθεί σε συγκυριακά σοκ –τα προβλήματα της Nokia και την επιβολή κυρώσεων για το ρώσικο εμπόριο– μέσω υποτίμησης του νομίσματος την οποία απαιτούσαν κυρίως οι βιομηχανίες χάλυβα και ξύλου. Παρομοίως, στη Δανία η σύνδεση του νομίσματος στο ευρώ έχει συμβάλει στη χαμηλή αύξηση των εξαγωγών από το 2010. Παρά το γεγονός ότι η εισροή μεταναστών έχει οδηγήσει σε υψηλότερες κρατικές δαπάνες στη Σουηδία, δεν υπήρξε μια προσαρμογή της δημοσιονομικής πολιτικής για την προώθηση της απασχόλησης και στη Φινλανδία η οικονομική κρίση βάθυνη εξαιτίας των πολιτικών δημοσιονομικής εξυγίανσης που στόχευαν

στην εξυπηρέτηση των δημοσιονομικών κανόνων της ΕΕ. Σε άλλες χώρες η οικονομική ορθοδοξία έχει αποκλείσει τις ενεργές δημοσιονομικές πολιτικές και μόνο οι πολύ χαλαρές νομισματικές πολιτικές της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) και των σουηδικών και νορβηγικών κεντρικών τραπεζών με την επικίνδυνη επίπτωσή τους στις τιμές των κατοικιών έχουν επιτρέψει στην εγχώρια δαπάνη να αντισταθμίσει εν μέρει τη χαμηλή ζήτηση στις εξαγωγές.

Οι πρόσφυγες και οι ρωγμές στη ζώνη Σένγκεν

Η άφιξη ενός μεγάλου αριθμού προσφύγων από τις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Αφρικής το 2015 και στις αρχές του 2016 αποκάλυψε τις ρωγμές στην ΕΕ. Ενώ οι άτυπες διαδικασίες που χρησιμοποιήθηκαν ως απάντηση στην κρίση μετατόπισαν το βάρος στην περιφέρεια, οι κανονισμοί της ΕΕ για τους πρόσφυγες –ο αποκαλούμενος Κανονισμός του Δουβλίνου– έριξαν το βάρος της αντιμετώπισης των προσφύγων αποκλειστικά στις χώρες όπου οι πρόσφυγες εισέρχονται πρώτα – και αυτό συμβαίνει ως επί τον πλείστον στις σχετικά φτωχές περιφέρειες της ΕΕ. Το καλοκαίρι του 2015, έγινε απολύτως σαφές ότι η ελληνική κυβέρνηση –ήδη εξασθενησμένη από τα μέτρα λιτότητας της ΕΕ– βρισκόταν σε πολύ δύσκολη κατάσταση.

Η απόφαση της γερμανικής κυβέρνησης να δεχθεί πρόσφυγες πολέμου, ιδίως από τη Συρία, παρείχε ανακούφιση για την Ελλάδα, αλλά ήρθε αντιμετώπιση με νέες προκλήσεις από άλλες κυβερνήσεις, από την Ουγγαρία μέχρι τη Σουηδία. Η απόφαση της γερμανικής κυβέρνησης, που λήφθηκε χωρίς προηγουμένως να έχει υπάρξει διαβούλευση με άλλες κυβερνήσεις, αναγνώρισε εμμέσως ότι οι συμφωνίες του Δουβλίνου δεν λειτουργούσαν και υιοθετήθηκαν προσωρινές λύσεις εκτός του υφιστάμενου πλαισίου, όπως ένας διάδρομος μεταξύ της Κροατίας και της Γερμανίας μέσω του οποίου οι πρόσφυγες θα μπορούσαν να εισέρχονται στις χώρες του πυρήνα από το Σεπτέμβριο του 2015 έως το Μάρτιο του 2016. Ωστόσο, αυτά τα μέτρα τέθηκαν ολοένα και περισσότερο υπό αμφισβήτηση από τις συντηρητικές-εθνικιστικές δυνάμεις με σημείο έναρξης την κυβέρνηση Fidesz στην

Ουγγαρία. Αυτές οι δυνάμεις με επιθετικό τρόπο κινητοποιήθηκαν για το κλείσιμο των συνόρων για τους πρόσφυγες και για την κατασκευή τειχών. Βρήκαν απήχηση στους χριστιανοδημοκράτες και ακόμα και σε μερικές σοσιαλδημοκρατικές δυνάμεις. Υψηλόβαθμοι κυβερνητικοί εκπρόσωποι από χώρες, όπως η Ουγγαρία και η Αυστρία, ταξίδεψαν στην πΓΔΜ (υποψήφιο κράτος-μέλος της ΕΕ) και επιδοκίμασαν τις προσπάθειες της πΓΔΜ να υπερασπιστεί τα «ευρωπαϊκά» σύνορα. Απέδειξαν εμμέσως ότι υπάρχει ενδεχομένως ένα περιττό μέλος στη ζώνη Σένγκεν το οποίο για άλλη μια φορά ήταν η Ελλάδα.

Οι χώρες της ΕΕ αποδείχθηκαν ανίκανες στο να βρουν μια νέα φόρμουλα για την κατανομή των καθηκόντων για τη φιλοξενία των προσφύγων. Αντίθετα, μια εξωτερικοποίηση του προσφυγικού ζητήματος αντικατέστησε την έκτακτη ανθρωπιστική προσέγγιση. Το Μάρτιο του 2016 υπογράφηκε μια συμφωνία με την Τουρκία. Η συμφωνία περιελάμβανε τα εξής: η Τουρκία να δεχθεί πίσω πρόσφυγες έναντι χρηματικού ανταλλάγματος, την υπόσχεση της ΕΕ να επιτρέψει την οργανωμένη μεταφορά ενός περιορισμένου αριθμού Σύριων προσφύγων από την Τουρκία στην ΕΕ, την επιτάχυνση των συνομιλιών ένταξης, και το τέλος των απαιτήσεων θεώρησης για τους τούρκους πολίτες που επισκέπτονται την ΕΕ. Στην πράξη, η τουρκική κυβέρνηση παρεμποδίζει τη μετακίνηση των προσφύγων προς την ΕΕ ως αντάλλαγμα της συναίνεσης της ΕΕ με την αυξημένη καταστολή στην Τουρκία.

Η επιβολή της CETA

Στο τέλος του Οκτωβρίου του 2016, η Επιτροπή και γενικότερα οι δυνάμεις υπέρ του ελεύθερου εμπορίου χρησιμοποίησαν όλη την επιρροή τους για να εξαναγκάσουν όλα τα κράτη-μέλη να υπογράψουν τη Συνολική Οικονομική και Εμπορική Συμφωνία (CETA) με τον Καναδά. Ο πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Ζαν-Κλοντ Γιούνκερ, εξήρε αυτή τη συμφωνία ελεύθερου εμπορίου ως «την πιο προοδευτική» που έχει υπογράψει η ΕΕ. Ωστόσο, ισχυρά ρεύματα μεταξύ των αριστερών κομμάτων, των εργατικών συνδικάτων και των κοινωνικών κινημάτων την θεωρούν ως υποχωρητική

σε σχέση με τη δημοκρατία και το κράτος δικαίου. Μια από τις πιο αμφιλεγόμενες ρήτρες σχετίζεται με τη δημιουργία ενός δικαστηρίου το οποίο θα επιτρέπει στους «επενδυτές», δηλαδή στις πολυεθνικές εταιρίες, να μηνύουν κυβερνήσεις για αποζημίωση λόγω των εσωτερικών ρυθμίσεων που θεωρούν ότι παραβιάζουν τα δικαιώματά τους. Αυτό δημιουργεί ένα νομικό προνόμιο για τις πολυεθνικές εταιρίες. Άλλες ανησυχίες αφορούν τις δημόσιες υπηρεσίες και τα υγειονομικά πρότυπα. Οι εμπορικές συμφωνίες, όπως η CETA, γράφουν αμετάβλητους νεοφιλελεύθερους κανόνες και με αυτόν τον τρόπο περιορίζουν το χώρο για δημοκρατική επαναρύθμιση. Οι διαπραγματεύσεις για τη CETA ήταν μυστικές και επισκιάστηκαν για μεγάλο διάστημα από τη διαπραγμάτευση για τη Διατλαντική Εταιρική Σχέση Εμπορίου και Επενδύσεων (TTIP) που διαπνέεται από την ίδια φιλοσοφία.

Όταν οι διαπραγματεύσεις για την TTIP βρέθηκαν σε τέλμα λόγω της μαζικής αντίστασης, το λόμπι υπέρ του ελεύθερου εμπορίου έθεσε την υπογραφή της CETA ως προτεραιότητά του. Πολλές αμερικανικές εταιρίες έχουν θυγατρικές στον Καναδά και εξαιτίας αυτού μπορούν να κάνουν χρήση των διατάξεων της CETA. Κατά μια έννοια, η CETA εισάγει μερικές από τις διατάξεις της TTIP από την πίσω πόρτα. Στη Γερμανία και την Αυστρία, όπου οι διαμαρτυρίες κατά της CETA και της TTIP είναι ιδιαίτερα έντονες, τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα υποχώρησαν στις πιέσεις των συντηρητικών τους εταίρων στους κυβερνητικούς συνασπισμούς στους οποίους συμμετείχαν, στις πιέσεις των συμφερόντων των επιχειρήσεων και στις πιέσεις των Βρυξελλών. Η αυστριακή σοσιαλδημοκρατία διαπραγματεύθηκε μια συμβολική ερμηνευτική δήλωση για ορισμένα επίμαχα σημεία που επρόκειτο να προσαρτηθούν στην ίδια τη συμφωνία. Στο τέλος, οι βελγικές περιφέρειες της Βαλλονίας και των Βρυξελλών ήταν το μόνο εμπόδιο για την υπογραφή της συμφωνίας. Η Βαλλονία είχε αποστείλει τις αντιρρήσεις της ήδη ένα χρόνο πριν. Προφανώς, η Επιτροπή ήλπιζε ότι θα εξαναγκάσει τη Βαλλονία να υποχωρήσει με το να ορίσει την ημερομηνία της επίσημης υπογραφής της CETA. Αυτό αποδείχθηκε ότι ήταν, εν μέρει, μια λανθασμένη εκτίμηση. Η περιφερειακή κυβέρνηση της Βαλλονίας άφησε την ημερομηνία να περάσει και υπέγραψε λίγο αργότερα αφού είχε διαπραγματευτεί μια ειδική δήλωση.

Ο ευρωπαϊός Επίτροπος, Γκίντερ Έτινγκερ, αντέδρασε στην αντιπαράθεση για τη CETA απαιτώντας να μην παρεμβαίνει στις εμπορικές πολιτικές της ΕΕ το εθνικό επίπεδο. Το κίνητρο αυτής της απαίτησης είναι σαφώς ο παραγκωνισμός της αντίδρασης μέσω του συγκεντρωτισμού. Η επικύρωση της CETA από τα εθνικά κοινοβούλια υπόσχεται ότι δεν θα είναι μια ομαλή διαδικασία. Ο τρόπος με τον οποίο η ΕΕ έχει προωθήσει τη CETA βαθαίνει την κρίση νομιμοποίησης της ΕΕ και ενδυναμώνει τις τάσεις διάλυσης.

Οι σχέσεις ΕΕ-ΗΠΑ μετά την εκλογή του Τραμπ

Η άνοδος των δεξιών εθνικιστικών δυνάμεων δεν περιορίζεται μόνο στην ΕΕ. Στις ΗΠΑ, ο ολιγαρχικός Ντόναλντ Τραμπ κέρδισε με πολύ μικρή διαφορά τις προεδρικές εκλογές με την υποστήριξη ποικίλων ακροδεξιών δυνάμεων. Η επιθετική αντι-μεταναστευτική ρητορική, η υπόσχεση για χαμηλότερους φόρους και ο τερματισμός της συμφωνίας ελεύθερου εμπορίου που είναι γνωστή ως Διεϋρηνική Εταιρική Σχέση (TPP - Trans Pacific Partnership), η επαναδιαπραγμάτευση της Βορειοαμερικανικής Συμφωνίας Ελεύθερων Συναλλαγών (NAFTA) και η επιβολή ενός συνοριακού φόρου για ορισμένες ή για όλες τις εισαγωγές ήταν βασικά στοιχεία της εκλογικής του εκστρατείας, ενώ έχει κάνει αναφορές στην κατεύθυνση της διάλυσης της ΕΕ. Αυτές οι εξελίξεις είναι πιθανό να οδηγήσουν στον τερματισμό της TTIP και στην περίπτωση που συμβεί αυτό οι μειωμένες δαπάνες των ΗΠΑ για τις δραστηριότητες του NATO στην Ευρώπη θα μπορούσαν επίσης να επηρεάσουν σημαντικά τις σχέσεις μεταξύ των ΗΠΑ και της ΕΕ. Μετά την εκλογή του Τραμπ η συζήτηση αναφορικά με τη δημιουργία μιας «ένωσης άμυνας» της ΕΕ απέκτησε νέα δυναμική. Στο πλαίσιο της «μόνιμης διαρθρωμένης συνεργασίας», η στρατιωτική συνεργασία μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ πρόκειται να ενισχυθεί. Στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο τόσο οι χριστιανοδημοκράτες βουλευτές, όσο και οι σοσιαλδημοκράτες απαιτήσαν από τα κράτη-μέλη μια αύξηση στις στρατιωτικές δαπάνες. Απέναντι στην πολλαπλή κρίση της ΕΕ, υπάρχει μια αρκετά ευρεία συναίνεση που κυμαίνεται από τις σοσιαλδημοκρατικές μέχρι τις δεξιές εθνικιστικές δυνάμεις που υποστηρίζει τη στροφή προς μια

μεγαλύτερη στρατιωτικοποίηση και περισσότερο επιθετική εξωτερική πολιτική. Αυτή η милитарιστική συναίνεση πρέπει να αντικρουστεί από τις αριστερές δυνάμεις και το κίνημα ειρήνης.

Οι στρατηγικές και οι απόψεις απέναντι στις τάσεις διάλυσης

Η συναίνεση των χριστιανοδημοκρατικών, σοσιαλδημοκρατικών και δεξιών εθνικιστικών δυνάμεων περιορίζεται στη στρατιωτικοποίηση των εξωτερικών πολιτικών. Οι ευρωπαϊκές ελίτ έχουν δρομολογήσει διαφορετικές στρατηγικές απέναντι στην τρέχουσα πολλαπλή κρίση και στις τάσεις διάλυσης. Αυτές οι στρατηγικές συνδέονται με τα μελλοντικά σενάρια και οράματα για την ΕΕ αλλά, όπως στην περίπτωση της συζήτησης για το Brexit στο Ηνωμένο Βασίλειο, είναι κυρίως δυνάμεις της πολιτικής δεξιάς που κυριαρχούν σε αυτή τη συζήτηση.

Η «συνέχιση όπως-όπως»: Αυτός είναι ο κυρίαρχος τρόπος αντιμετώπισης των σημερινών πολλαπλών κρίσεων στην ΕΕ. Είναι μια κατά κύριο λόγο αντιδραστική προσέγγιση της διαχείρισης κρίσεων. Ευνοείται από το πλειοψηφικό ρεύμα εντός των χριστιανοδημοκρατικών, σοσιαλδημοκρατικών και φιλελεύθερων δυνάμεων. Αυτή η στρατηγική συνεχίζει να βασίζεται στο νεοφιλελεύθερο τρόπο ολοκλήρωσης και επιδιώκει να διατηρήσει το σημερινό γεωγραφικό σχήμα της ευρωζώνης και της ζώνης Σένγκεν. Απολαμβάνει την υποστήριξη της συντριπτικής πλειοψηφίας των μεγάλων ομίλων εταιριών. Επιπλέον, δεν αντιμετωπίζει με κανέναν τρόπο το διευρυνόμενο χάσμα μεταξύ του πυρήνα και των περιφερειών της ΕΕ ούτε ασχολείται με τη συνεχιζόμενη απώλεια νομιμοποίησης της ΕΕ εντός των λαϊκών τάξεων. Παρά την απαίτησή της για διατήρηση των βασικών δομών του εγχειρήματος της ολοκλήρωσης και της γεωγραφικής της διαμόρφωσης, η απουσία συνεκτικών στοιχείων στην ΕΕ είναι πιθανό να οδηγήσει σε επιταχυνόμενη διάλυση. Σε αυτό το πλαίσιο, υπάρχουν δυο υπο-κατηγορίες της στρατηγικής της «συνέχισης όπως-όπως»:

Η «συνέχιση όπως-όπως» με περισσότερη δημοσιονομική ευελιξία και περισσότερες δημόσιες επενδύσεις: Είναι κυρίως σοσιαλδημοκρατικές και εν μέρει αριστερές δυνάμεις στη Γαλλία και στις χώρες της Μεσογείου που

υποστηρίζουν ένα συνδυασμό της «συνέχισης όπως-όπως» με περισσότερη δημοσιονομική ευελιξία και δημόσιες επενδύσεις. Με αυτόν τον τρόπο θέλουν να κερδίσουν μάλλον περισσότερο πολιτικό χώρο με τη χαλάρωση των περιορισμών των δημοσιονομικών κανόνων. Αυτή η υπο-κατηγορία της «συνέχισης όπως-όπως» δίνει μεγαλύτερη έμφαση στο ζήτημα της συνοχής απ' ό,τι η συμβατική «συνέχιση όπως-όπως».

Η «συνέχιση όπως-όπως» με ταυτόχρονο περιορισμό και αυστηροποίηση της ζώνης Σένγκεν: Αυτή η υπο-κατηγορία υποστηρίζει τους «προσωρινούς» ελέγχους συνόρων στη ζώνη Σένγκεν και είναι πρόθυμη να αποκλείσει χώρες που δεν μπορούν ή δεν επιθυμούν να κρατήσουν τους πρόσφυγες και τους «ανεπιθύμητους» μετανάστες έξω από τα σύνορα. Αυτή την προσέγγιση υποστηρίζουν τα ιδιαίτερος πιο εθνικιστικά ρεύματα εντός της σοσιαλδημοκρατίας, κυρίως στις χώρες του πυρήνα, αλλά και σε χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης. Επιπλέον, απολαμβάνει υποστήριξη σε ορισμένα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα. Στην πραγματικότητα, η στρατηγική της «συνέχισης όπως-όπως» έχει ήδη κάνει ορισμένα βήματα προς αυτή την κατεύθυνση, όπως η υιοθέτηση «προσωρινών» συνοριακών ελέγχων και η ανέγερση συνοριακών φρακτών εντός του χώρου Σένγκεν.

Ο «πυρήνας της Ευρώπης»: Η ΕΕ χαρακτηρίζεται ήδη από μια διαφοροποιημένη ολοκλήρωση. Παραδοσιακά, οι ιδέες για έναν «πυρήνα της Ευρώπης» έχουν ως στόχο την ενίσχυση της νεοφιλελεύθερης ολοκλήρωσης μεταξύ των χωρών του πυρήνα. Γι' αυτό το λόγο, θεωρούν ως σημείο εκκίνησης μια μικρότερη και πιο ομογενοποιημένη περιοχή. Αυτή η ιδέα έχει κυρίως αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης σε κύκλους χριστιανοδημοκρατών σε χώρες του πυρήνα της ΕΕ. Επίσης, κόμματα της εθνικιστικής δεξιάς προωθούν ιδέες για έναν «πυρήνα της Ευρώπης», όπως το Κόμμα Ελευθερίας της Αυστρίας (FPÖ) και το κόμμα Εναλλακτική για τη Γερμανία (AfD) και επικεντρώνονται κυρίως στη δημιουργία ενός μικρότερου και περισσότερο ομογενοποιημένου πυρήνα. Θέλουν να ξεφορτωθούν την περιφέρεια την οποία αποδοκιμάζουν ως ένα βάρος. Οι προτάσεις των δεξιών δυνάμεων στον ημι-πυρήνα και στην περιφέρεια, όπως η Λίγκα του Βορρά ή, με έναν λιγότερο συνεπαγόμενο τρόπο, το Κίνημα Πέντε Αστέρων (Cinque Stelle) στην Ιταλία υποστηρίζουν την έξοδο από την ευρωζώνη και είναι συμπληρωματικές δυνάμεις στον «πυρήνα της Ευρώπης».

Η «Ευρώπη των Εθνών»: Ορισμένα κόμματα της εθνικιστικής δεξιάς υποστηρίζουν την έμφαση της διαδικασίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στην ενιαία αγορά και στις συνδεδεμένες οικονομικές ρυθμίσεις. Τα εθνικιστικά δεξιά κόμματα στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, όπως το κόμμα Συμμαχία των Πολιτών (Fidesz) στην Ουγγαρία και το κόμμα του Νόμου και της Δικαιοσύνης (PiS) στην Πολωνία, θεωρούν τα περιφερειακά ταμεία απολύτως αναγκαία. Σε άλλους τομείς, θέλουν περισσότερη ευελιξία για το εθνικό κράτος, εν μέρει για τις ανταγωνιστικές στρατηγικές, εν μέρει για την υλοποίηση μιας εθνικής-συντηρητικής ατζέντας (π.χ. αναφορικά με τις σχέσεις των δυο φύλων και τις κοινωνικές πολιτικές). Ορισμένες δεξιές δυνάμεις, όπως το Εθνικό Μέτωπο στη Γαλλία, έχουν διαμορφώσει πολύ αόριστες ιδέες για την «άλλη Ευρώπη» με μια ακροδεξιά ποικιλομορφία, ενώ τα σύνορα μεταξύ αυτών ιδεών για μια «άλλη Ευρώπη» και της πλήρους διάλυσης της ΕΕ δεν είναι ευδιάκριτα.

Οι ιδέες και οι στρατηγικές της αριστεράς

Μια «άλλη Ευρώπη» – ο αριστερός ευρωπαϊκός φεντεραλισμός: Ο όρος μια «άλλη Ευρώπη» έχει χρησιμοποιηθεί κυρίως από ορισμένες αριστερές δυνάμεις, αν και με μια εντελώς διαφορετική σημασία. Έχει ως στόχο μια δημοκρατική επανίδρυση της ΕΕ που θα μπορούσε να θέσει τις βάσεις για ένα δημοκρατικό ευρωπαϊκό φεντεραλισμό και να οδηγήσει σε έναν πιο δίκαιο τρόπο ολοκλήρωσης. Οι πολιτικές προϋποθέσεις αυτής της ιδέας είναι εξαιρετικά απαιτητικές. Η υιοθέτηση αυτής της ιδέας θα απαιτούσε μια ευρεία συναίνεση μεταξύ των κρατών-μελών και είναι το ακριβώς αντίθετο σε σχέση με τις τρέχουσες τάσεις.

Ενόψει των ισχυρών ασυμμετριών δύναμης στην ΕΕ και της ελληνικής εμπειρίας, ένας αυξανόμενος αριθμός αριστερών πολιτικών δυνάμεων υποστηρίζει την επιδίωξη μιας σαφώς φιλοκοινωνικής ατζέντας αφηφώντας τους κανονισμούς της ΕΕ και αποχωρώντας από την ευρωζώνη σε περίπτωση που αυτό είναι αναγκαίο για την επίτευξη προοδευτικών πολιτικών αλλαγών.

Οι δυο αριστερές προσεγγίσεις διαφέρουν μεταξύ τους κυρίως αναφορικά

με το τι είναι πολιτικά εφικτό εντός της ΕΕ και με το τι θα μπορούσε ίσως να επιτευχθεί από οικονομικές στρατηγικές που περιορίζονται μεταξύ ενός ή ελάχιστων μεμονωμένων κρατών-μελών.

Οι δυο προσεγγίσεις θα είναι πολύ δύσκολο να προχωρήσουν χωρίς μεγαλύτερη πολιτική ενότητα και ισχυρότερη πολιτική επιρροή πέρα από αντίσταση που καταγράφεται σήμερα. Παρ' όλο που οι επαναστάσεις εντός συγκεκριμένων εθνικών πλαισίων μπορεί να είναι σήμερα η πιο πιθανή αρχική μορφή πρόκλησης απέναντι στις τρέχουσες πολιτικές, η Ομάδα Ευρωπαίων Οικονομολόγων συνεχίζει να επιμένει στην αναγκαιότητα μιας διεθνούς προοπτικής και στην ανάγκη ανάπτυξης συντονισμένων ευρωπαϊκών προσεγγίσεων για την προώθηση της οικονομικής ανάκαμψης και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

1. Η μακροοικονομική πολιτική: για την αντιμετώπιση της λιτότητας και της άνισης ανάπτυξης

Οι επίσημες πολιτικές της ΕΕ εξακολουθούν να αποτυγχάνουν προς την κατεύθυνση της δημιουργίας μιας ισχυρής και ισότιμα κατανομημένης ανάκαμψης

Στα μέσα του 2014, τέσσερα χρόνια αφότου οι ακραίες πολιτικές λιτότητας είχαν αρχίσει να καταστρέφουν μεγάλα τμήματα της οικονομίας της ζώνης του ευρώ, κάποια μικρά σημάδια πολιτικής αλλαγής άρχισαν να εμφανίζονται. Ο φαύλος κύκλος μέσω του οποίου οι προσπάθειες εξυγίανσης οδήγησαν σε βάθεμα της κρίσης και ως εκ τούτου σε υψηλότερα επίπεδα ελλειμμάτων και χρέους και, αυτά με τη σειρά τους, σε ακόμα μεγαλύτερες προσπάθειες εξυγίανσης, δεν μπορούσε να αγνοηθεί και το αίτημα για μια πιο επεκτατική δημοσιονομική πολιτική. Γινόταν σαφές ότι η νομισματική πολιτική από μόνη της δεν θα ήταν σε θέση να πυροδοτήσει την ανάκαμψη. Στη διάσημη ομιλία του στο Τζάκσον Χολ τον Αύγουστο του 2014, ο Μάριο Ντράγκι έκανε έκκληση για έναν πιο επεκτατικό δημοσιονομικό προσανατολισμό για το σύνολο της ζώνης του ευρώ και ένα δημόσιο πρόγραμμα επενδύσεων σε ευρωπαϊκό επίπεδο, επιμένοντας όμως ότι οι υφιστάμενοι κανόνες του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ) πρέπει να γίνονται σεβαστοί.

Στην πραγματικότητα, στο πλαίσιο της νέας Επιτροπής της ΕΕ υπήρξε κάποια πρόοδος σχετικά με τις δημοσιονομικές πολιτικές. Δυο πρωτοβουλίες είχαν εισαχθεί στα τέλη του 2014 και στις αρχές του 2015. Πρώτον, παρουσιάστηκε ένα Σχέδιο Επενδύσεων για την Ευρώπη ή «Σχέδιο Γιούνκερ» το οποίο αφορούσε το Ευρωπαϊκό Ταμείο Στρατηγικών Επενδύσεων (EFSI) για τη χρηματοδότηση επενδύσεων μεγάλης κλίμακας. Δεύτερον, η ερμηνεία του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ) αποσαφηνίστηκε με στόχο την παροχή περισσότερων περιθωρίων παρέκκλισης για κράτη-μέλη τα οποία αντιμετωπίζουν δυσμενείς οικονομικές

συνθήκες και/ή εφαρμόζουν «διαρθρωτικές» μεταρρυθμίσεις σύμφωνα με την ορολογία της Επιτροπής.

Ωστόσο, όπως θα έπρεπε να είναι αναμενόμενο, οι δυο πρωτοβουλίες απέτυχαν να πυροδοτήσουν την επείγουσα ανάγκη για ισχυρή και αυτοτροφοδοτούμενη ανάκαμψη. Το Σχέδιο Γιούνκερ υλοποιήθηκε με αργούς ρυθμούς και απέχει πολύ ακόμα από την επίτευξη των στόχων του. Το χειρότερο είναι ότι υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις για το γεγονός ότι δεν έχουν υπάρξει θετικά αποτελέσματα αναφορικά με τις επενδύσεις. Αντιθέτως, το EFSI έχει σε μεγάλο βαθμό χρηματοδοτήσει επενδυτικά σχέδια τα οποία θα είχαν υλοποιηθεί ούτως ή άλλως. Επίσης, το πρόσθετο περιθώριο το οποίο δημιουργείται από τη νέα ερμηνεία του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ) δεν είναι πολύ αποτελεσματικό. Παρ' όλο που η Ισπανία και η Πορτογαλία δεν τιμωρήθηκαν με πρόστιμα για υπερβάσεις των ελλειμμάτων τους, έχουν δεχθεί αυξημένη πίεση για εξυγίανση από την Επιτροπή και το Συμβούλιο.

Τα συνολικά αποτελέσματα αυτής της άτολμης προσπάθειας για τόνωση της ζήτησης είναι εντελώς απογοητευτικά. Η πρόβλεψη για την ανάπτυξη στη ζώνη του ευρώ δεν έχει βελτιωθεί από την άνοιξη του 2014 όταν υπήρξε μικρή πολιτική μετατόπιση. Και ενώ ορισμένες χώρες στην περιφέρεια, όπως η Ισπανία και η Πορτογαλία, είχαν δει ένα βαθμό ανάκαμψης, κυρίως λόγω των λιγότερο περιοριστικών δημοσιονομικών πολιτικών, άλλες χώρες, όπως η Γαλλία και η Αυστρία, υπέφεραν από τις περισσότερες περιοριστικές δημοσιονομικές πολιτικές. Συνεπώς, με τη γενικότερη εξασθένηση της παγκόσμιας οικονομίας και τις αβεβαιότητες που προκλήθηκαν από την ψήφο υπέρ του Brexit, η ευθραυστότητα της ανάκαμψης έχει αυξηθεί.

Οι εναλλακτικές μακροοικονομικές πολιτικές

Η μακροοικονομική πολιτική στην ΕΕ χρειάζεται μια διαφορετική προσέγγιση που, βραχυπρόθεσμα, θα φέρει μια ισχυρή και αυτοτροφοδοτούμενη ανάκαμψη που θα εξασφαλίζει πλήρη απασχόληση και δίκαιη ανάπτυξη και που, μακροπρόθεσμα, θα προωθήσει μια ίση ανάπτυξη εμποδίζοντας τις προφανείς μακροοικονομικές ανισορροπίες. Η σημερινή

εντελώς ανεπιτυχής μακροοικονομική προσέγγιση προσπαθεί να το επιτύχει μέσω ενός συνδυασμού δημοσιονομικής λιτότητας και μιας ανταγωνιστικής υποτίμησης καθοδηγούμενης από «διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις» στην αγορά εργασίας που οδηγούν σε μεγάλο βαθμό στη συρρίκνωση των δικαιωμάτων των εργαζομένων, στην αποδυνάμωση των εργατικών σωματείων και στη διάλυση του κράτους πρόνοιας.

Μια πειστική εναλλακτική λύση απαιτεί τουλάχιστον έξι σημαντικές αλλαγές:

1. Η απαίτηση για ισοσκελισμένο προϋπολογισμό θα πρέπει να αντικατασταθεί από την απαίτηση για ισορροπημένη οικονομία που θα περιλαμβάνει και το στόχο για υψηλά και βιώσιμα επίπεδα απασχόλησης. Η δημοσιονομική πολιτική θα πρέπει να χρησιμοποιείται ως βασικό εργαλείο για την επίτευξη αυτού του στόχου τόσο βραχυπρόθεσμα όσο και μακροπρόθεσμα. Θα πρέπει να γίνει μια σαφής διάκριση ανάμεσα στις τρέχουσες κρατικές δαπάνες και στις δαπάνες δημοσίων επενδύσεων με τις τελευταίες να είναι επιλέξιμες για δανειοδότηση όταν αυτό είναι επιθυμητό. Βραχυπρόθεσμα, το τυχόν αναξιοποίητο περιθώριο ελιγμών εντός του υφιστάμενου πλαισίου πολιτικής θα πρέπει να χρησιμοποιείται για την προώθηση μιας ουσιαστικής δημοσιονομικής τόνωσης για αρκετά χρόνια ώστε να ενισχυθεί η ανάκαμψη. Η συντονισμένη αναθέρμανση της οικονομίας, σε αντίθεση με την πολιτική της λιτότητας, πρέπει να είναι η πολιτική στόχευση. Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) (μαζί με τις εθνικές κεντρικές τράπεζες των χωρών εκτός της ευρωζώνης) θα πρέπει να υποστηρίζει πλήρως τις δημοσιονομικές πολιτικές για την ευημερία και θα πρέπει να εγκαταλείψει τις συνεχείς εκκλήσεις για δημοσιονομική εξυγίανση.

2. Ενώ η αύξηση του περιθωρίου για τις εθνικές δημοσιονομικές πολιτικές είναι κομβικής σημασίας, μεσοπρόθεσμα και βραχυπρόθεσμα η ενίσχυση του ρόλου της δημοσιονομικής πολιτικής σε ευρωπαϊκό επίπεδο είναι εξίσου σημαντική. Ένα σημαντικό μέρος του προϋπολογισμού σε επίπεδο ΕΕ θα πρέπει να χρησιμοποιείται προκειμένου να χρηματοδοτεί επενδύσεις πανευρωπαϊκής κλίμακας, δημόσια αγαθά και υπηρεσίες και να δημιουργεί μια αντι-κυκλική δημοσιονομική πολιτική που θα υποστηρίζει τις εθνικές δημοσιονομικές πολιτικές. Ένας προϋπολογισμός σε ομοσπον-

διακό επίπεδο με ουσιαστικές εξουσίες αύξησης των φόρων και η δυνατότητα διαχείρισης των ελλειμμάτων και πλεονασμάτων έχουν αναγνωριστεί προ πολλού ως ένα αναγκαίο συμπλήρωμα της ενιαίας αγοράς. Η ομοσπονδιακή δημοσιονομική πολιτική μπορεί να αξιοποιηθεί για την αντιμετώπιση της οικονομικής επιβράδυνσης και θα προέβλεπε δημοσιονομικές μεταβιβάσεις μεταξύ των πλουσιότερων και φτωχότερων περιφερειών. Σήμερα, ο προϋπολογισμός της ΕΕ είναι περίπου 1% του ΑΕΠ της ΕΕ και πρέπει να είναι ισοσκελισμένος. Για να έχει ένα αντίκτυπο στους σκοπούς της σταθεροποίησης ο προϋπολογισμός θα έπρεπε να είναι σημαντικά αυξημένος (της τάξης τουλάχιστον του 5% του ΑΕΠ της ΕΕ), να είναι ικανός να διαχειρίζεται τα ελλείμματα ή τα πλεονάσματα ανάλογα με τις απαιτήσεις που προκύπτουν από τις οικονομικές συνθήκες, και να είναι σχεδιασμένος με έναν κοινωνικά προοδευτικό τρόπο. Η φορολογία και οι δημόσιες δαπάνες σε ομοσπονδιακό επίπεδο θα αντικαθιστούσαν ορισμένα σκέλη της εθνικής φορολογίας και των εθνικών δαπανών. Η δημιουργία μιας ομοσπονδιακής δημοσιονομικής πολιτικής είναι ένα μακροπρόθεσμο σχέδιο και έχει στοιχεία μιας πραγματικής πολιτικής ένωσης. Επιπλέον, είναι αναγκαία για την επιτυχημένη λειτουργία ενός ενιαίου νομίσματος. Ωστόσο, οι τρέχουσες επίσημες προτάσεις που περιλαμβάνουν τη «δημοσιονομική δυνατότητα» της ΕΕ είναι επικίνδυνες, καθώς επιδιώκουν να ενισχύσουν το επίπεδο της ΕΕ χωρίς επαρκή δημοκρατικό έλεγχο και σε βάρος των εθνικών δημοσιονομικών πολιτικών με την περαιτέρω αποδυνάμωσή τους και τον περιορισμό τους.

3. Μια ισχυρότερη ευρωπαϊκή δημοσιονομική πολιτική θα πρέπει να είναι μέρος μιας ευρύτερης πολιτικής για την αντιμετώπιση των οικονομικών και κοινωνικών ανισορροπιών εντός της ΕΕ. Γι' αυτό το σκοπό, η πολιτική δεν πρέπει να είναι προσανατολισμένη απλώς προς μια συνολική αναπτυξιακή στρατηγική, αλλά θα πρέπει, επίσης, να εξασφαλίζει την εξάλειψη των ανισοτήτων σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο μαζί με την εξάλειψη των ανισοτήτων μεταξύ των διαφορετικών τομέων. Μια ευρωπαϊκή προσέγγιση είναι αναγκαία για να εξασφαλιστεί ότι η ανάπτυξη δεν κυριαρχείται από τον ανταγωνισμό, αλλά μάλλον επιδιώκει να εξασφαλίσει μια βιώσιμη προσέγγιση βασισμένη στην αναγνώριση των διαφορετικών σημείων εκκίνησης και δυνατοτήτων.

4. Μια μακροπρόθεσμη ευρωπαϊκή στρατηγική επενδύσεων θα πρέπει να θεσπιστεί για την προώθηση των δημόσιων επενδύσεων και για την υποστήριξη των ιδιωτικών επενδύσεων σε βασικούς οικονομικούς, κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς τομείς προκειμένου να ενισχυθεί η ανάπτυξη της παραγωγικότητας μέσω στρατηγικών βιομηχανικών πολιτικών σε χώρες της περιφέρειας της ΕΕ. Και είναι αυτές οι πολιτικές που απαιτούνται για την επανάκτηση της παραγωγικής ικανότητας και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των ελλειμματικών χωρών. Οι περιφερειακές και διαρθρωτικές πολιτικές της ΕΕ πρέπει να ενισχυθούν και να επεκταθούν, και απαιτείται μια νέα βιομηχανική πολιτική βασισμένη σε ένα μεγάλο πρόγραμμα δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων. Αυτές οι διαρθρωτικές και βιομηχανικές πολιτικές θα πρέπει να είναι κυρίως προσανατολισμένες στο να καταστήσουν τα συστήματα βιομηχανικής παραγωγής, μεταφορών και ενέργειας πιο οικολογικά βιώσιμα. Επίσης, απαιτούνται προγράμματα από την ΕΕ για την υποστήριξη και χρηματοδότηση ιδιωτικών επενδύσεων σε ελλειμματικές χώρες (και γενικότερα σε χώρες της ΕΕ με συγκριτικά χαμηλότερα επίπεδα εισοδήματος). Αυτές οι πολιτικές διευκολύνουν τη μείωση των ελλειμμάτων του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών χωρίς να καταφεύγουν σε αποπληθωρισμό.

5. Η τρέχουσα αποπληθωριστική στρατηγική της ανταγωνιστικής υποτίμησης θα πρέπει να τερματιστεί και να αντικατασταθεί από μια στρατηγική αύξησης των μισθών που θα εξασφαλίζει μια δίκαιη συμμετοχή των εργαζομένων στην αύξηση του εθνικού εισοδήματος και σταθερό πληθωρισμό. Κατά κανόνα, οι εθνικοί μισθοί θα πρέπει κατά μέσο όρο να αυξάνονται σύμφωνα με την αύξηση της μέσης παραγωγικότητας συν το ποσοστό πληθωρισμού που προσδιορίζει η ΕΚΤ. Ωστόσο, από τη στιγμή που υπήρχε μια γενική διεύρυνση της ανισότητας στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών προγενέστερη της χρηματοοικονομικής κρίσης με πολλά κράτη-μέλη της ευρωπαϊκής νομισματικής ένωσης να καταγράφουν αυξανόμενα ελλείμματα, ορισμένες αποκλίσεις από αυτόν τον γενικό κανόνα, πρώτα και κύρια στις πλεονασματικές χώρες, είναι αναγκαίες. Έχοντας ως αφετηρία την αμοιβαία αναγνώριση ότι οι πλεονασματικές χώρες έχουν το ίδιο μερίδιο ευθύνης με τις ελλειμματικές για την επίλυση των ανισορροπιών, οι πλεονασματικές χώρες οφείλουν να συνεισφέρουν στη μείωση των

ανισορροπιών μέσω πολιτικών για την αναθέρμανση της οικονομίας. Αυτό θα βοηθήσει στην επέκταση της ζήτησης για εξαγωγές από τις ελλειμματικές χώρες και μέσω ταχύτερων αυξήσεων των μισθών στις πλεονασματικές χώρες θα μειωθεί η υπερβολικά υψηλή ανταγωνιστικότητα των εξαγωγών τους.

6. Θα πρέπει να εφαρμοστούν αποτελεσματικά μέτρα κατά του φορολογικού ανταγωνισμού. Ενώ οι εθνικές αρχές διαθέτουν ένα περιθώριο για τη λήψη μέτρων δίκαιης φορολογικής πολιτικής, μακροπρόθεσμα ο διεθνής φορολογικός ανταγωνισμός διαβρώνει την πλευρά των εσόδων του κρατικού προϋπολογισμού. Ο φορολογικός ανταγωνισμός δημιουργεί μια τεράστια αδικία και μεγάλα τμήματα του πληθυσμού δεν μπορούν να αποφύγουν τη φορολόγηση, ενώ μεγάλες επιχειρήσεις και οι πλούσιοι απολαμβάνουν άφθονες ευκαιρίες για φοροαποφυγή και φοροδιαφυγή. Επιπλέον, ο φορολογικός ανταγωνισμός διαβρώνει την προθυμία πληρωμής φόρων και, επομένως, τη χρηματοδότηση του κράτους πρόνοιας και της κοινωνικής αλληλεγγύης. Τα μέτρα της ΕΕ για τον περιορισμό της φοροδιαφυγής θα πρέπει να ενισχυθούν σημαντικά. Την ίδια στιγμή, υπάρχει ανάγκη για φορολογική εναρμόνιση, τουλάχιστον για φόρους επί των εταιρικών κερδών και του εισοδήματος από κεφάλαιο, τα οποία είναι διεθνώς τα πιο κινητά στοιχεία της φορολογικής βάσης. Μια κοινή φορολογική βάση για το φόρο των επιχειρήσεων θα πρέπει να συνοδεύεται από ελάχιστους φορολογικούς συντελεστές που θα μπορούσαν να είναι διαφοροποιημένοι για τα προ και τα μετά του 2004 κράτη-μέλη. Εναλλακτικά, ένας ενιαίος φόρος επί των κερδών των επιχειρήσεων θα μπορούσε να εισαχθεί με σκοπό την παροχή φορολογικών εσόδων στον προϋπολογισμό της ΕΕ. Στο πλαίσιο μιας νομισματικής ένωσης με κινητικότητα εργασίας και κεφαλαίου, αυτό θα βοηθούσε στην αντιμετώπιση των χαμηλών φορολογικών συντελεστών των επιχειρήσεων και στον περιορισμό της χρήσης των φορολογικών συντελεστών των επιχειρήσεων για την προσέλκυση επενδύσεων από το εξωτερικό εις βάρος άλλων χωρών-μελών. Ένα εξίσου σημαντικό εργαλείο φορολογικής πολιτικής το οποίο θα έπρεπε να εφαρμοστεί στην ΕΕ είναι ο φόρος επί των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών. Αυτός θα έπρεπε να εφαρμοστεί σε όλα τα κράτη-μέλη και θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως ένα βασικό μέσο μείωσης της κλίμακας των χρηματοπιστωτικών αγορών.

2. Η νομισματική και η χρηματοπιστωτική πολιτική της ΕΕ: το εύκολο χρήμα φτάνει στα όριά του;

Πλέον, υπάρχουν ενδείξεις ότι η πολιτική ποσοτικής χαλάρωσης της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) φτάνει στα όριά της, ενώ οι υπερβολικές νέες εξουσίες τις οποίες έχει αποκτήσει στη διάρκεια της κρίσης επιδεινώνουν σημαντικά την έλλειψη του δημοκρατικού ελέγχου. Εν τω μεταξύ, η κύρια πρωτοβουλία της ΕΕ στον χρηματοοικονομικό τομέα, η Ένωση Κεφαλαιαγορών, δεν προσφέρει καμιά πραγματική προοπτική οικονομικής ανάκαμψης.

Η νομισματική πολιτική

Πριν από το ξέσπασμα της χρηματοπιστωτικής κρίσης το 2007-08, επικρατούσε μια μινιμαλιστική αντίληψη για τη νομισματική πολιτική. Η κεντρική τράπεζα ήταν υποχρεωμένη να επιδιώκει ένα βασικό στόχο –τη σταθερότητα των τιμών– μέσω ενός κεντρικού εργαλείου, του βραχυπρόθεσμου επιτοκίου στη διατραπεζική αγορά. Ως απάντηση στην κρίση, η ΕΚΤ, όπως και άλλες κεντρικές τράπεζες, υιοθέτησε μια πολύ πιο σύνθετη και ενεργή πολιτική, αν και μερικές κυβερνήσεις κρατών-μελών, ιδίως της Γερμανίας, αποδέχτηκαν απρόθυμα αυτές τις αλλαγές.

Τα βραχυπρόθεσμα επιτόκια έχουν επανειλημμένως μειωθεί (μετά από μια αποτυχημένη προσπάθεια αύξησής τους το 2011) και έχουν υπάρξει ακόμα και αρνητικά επιτόκια για καταθέσεις εμπορικών τραπεζών στην ΕΚΤ, οδηγώντας σε αρνητικές αποδόσεις ακόμα και χαμηλού κινδύνου απαιτήσεις, όπως τα γερμανικά κρατικά ομόλογα. Επιπλέον, εκτεταμένος μακροπρόθεσμος δανεισμός με πολύ ευνοϊκά επιτόκια έχει πραγματοποιηθεί στον τομέα των εμπορικών τραπεζών (στοχευμένες πράξεις μακροπρόθεσμης αναχρηματοδότησης ή TLTROs – targeted long-term refinancing operations).

Ωστόσο, το κύριο μέσο το οποίο χρησιμοποιείται για την αύξηση της ρευστότητας στην οικονομία της ζώνης του ευρώ ήταν μια σειρά από

προγράμματα για την αγορά χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων – ομόλογα τα οποία εκδίδονται από τράπεζες, από κυβερνήσεις χωρών της ευρωζώνης, γνωστά ως «καλυμμένα ομόλογα» (με ανάλογα δηλαδή εχέγγυα), και, πιο πρόσφατα, εκείνα τα οποία εκδόθηκαν από άλλες εταιρίες. Το τρέχον πρόγραμμα αγοράς ομολόγων, το οποίο θα συνεχίσει να υπάρχει μέχρι το Δεκέμβριο του 2017, περιλαμβάνει αγορές ύψους 80 δις ευρώ κάθε μήνα μέχρι τον Μάρτιο του 2017 και 60 δις ευρώ στη συνέχεια. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι κίνδυνοι που συνδέονται με τα κρατικά ομόλογα τα οποία έχουν αγοραστεί είναι αποκεντρωμένοι έτσι ώστε κάθε κεντρική τράπεζα στο σύστημα της ζώνης του ευρώ να κατέχει το χρέος της δικής της κυβέρνησης.

Η ΕΚΤ

Αυτά τα μέτρα –εντελώς ανορθόδοξα μέχρι πριν από μερικά χρόνια– έχουν διογκώσει τον ισολογισμό της ΕΚΤ και από τα περίπου 500 δις ευρώ πριν τη χρηματοοικονομική κρίση φτάνει σήμερα τα περίπου 3τρις ευρώ. Από ορισμένες απόψεις, οι πολιτικές της ΕΚΤ επεκτείνονται σε αποφάσεις που θεωρούνται μάλλον δημοσιονομικές παρά νομισματικές, όπως για παράδειγμα η απόφαση για την αγορά ειδικών εταιρικών ομολόγων συνεπάγεται ότι η παροχή βοήθειας δίνεται σε επιχειρήσεις συγκεκριμένων κλάδων και περιοχών. Την ίδια στιγμή, η ΕΚΤ έχει αποκτήσει υπερβολικές νέες αρμοδιότητες. Στο πλαίσιο της τραπεζικής ένωσης, η ΕΚΤ είναι πλέον ο ρυθμιστής του μεγαλύτερου μέρους του εμπορικού τραπεζικού τομέα της ζώνης του ευρώ, συμπεριλαμβανομένων όλων των μεγαλύτερων τραπεζών, καθώς και εκείνων των τραπεζών που είναι μεγάλες σε σχέση με τις οικονομίες των κρατών-μελών, στα οποία έχουν την έδρα τους. Επίσης, επιβλέπει την εποπτεία των μικρότερων τραπεζών από τις εθνικές αρχές και έχει την εξουσία να παρεμβαίνει σε εθνικές ρυθμίσεις, ακόμη και να τις υποκαθιστά, εάν ανακύπτουν προβλήματα για το τραπεζικό σύστημα στο σύνολό του. Ωστόσο, η τραπεζική ένωση έχει θεσπιστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να εμποδίζει την αποτελεσματική χρηματοδότηση από την κεντρική τράπεζα για πολλά χρόνια. Οι τράπεζες της ΕΕ παραμένουν υπο-κεφαλαιο-

ποημένες, ενώ η λιτότητα και η ύφεση υπονομεύουν τη θέση των εταιρικών πελατών και των πελατών λιανικής σε πολλές χώρες, όπως στην Ιταλία, και αυτό με τη σειρά του αποδυναμώνει τη θέση των ίδιων των τραπεζών. Ευρύτερες ευθύνες για τη χρηματοοικονομική σταθερότητα προκύπτουν από την επιλογή της τοποθεσίας του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Συστημικού Κινδύνου (European Systemic Risk Board) το οποίο έχει ως πρόεδρό του τον Μάριο Ντράγκι και έδρα την Φρανκφούρτη. Η ΕΚΤ δεν έχει μετατραπεί σε απόλυτο βαθμό σε δανειστή έσχατης ανάγκης με τον ίδιο τρόπο που έχει συμβεί με άλλες κεντρικές τράπεζες, εξαιτίας της ισχυρής αντίστασης από τους εκπροσώπους της γερμανικής πλευράς οι οποίοι θεωρούσαν ότι ένας τέτοιος ρόλος ενθαρρύνει τον υπερβολικό δανεισμό από κυβερνήσεις, τράπεζες και μεγάλες μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις: ωστόσο, σήμερα αναγνωρίζονται προβλήματα, όπως η πιθανή εμφάνιση σοβαρών απειλών για τη σταθερότητα εντός της οικονομίας της αγοράς με την ΕΚΤ να είναι υπεύθυνη για την αναγνώριση και την αντιμετώπιση τέτοιων κινδύνων.

Τέλος, η ΕΚΤ ασφαλώς και έχει λειτουργήσει ως ένα από τα μέλη της Τρόικας μαζί με το ΔΝΤ και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και ως εκ τούτου έχει αναλάβει την ευθύνη για τα υπερβολικά λεπτομερή και παρεμβατικά μέτρα που επιβάλλονται ως συνθήκες για έκτακτη χρηματοδότηση κρατών-μελών πληττόμενων από την κρίση. Σε αυτό το πλαίσιο, δεν υπάρχει ουσιαστικά καμιά κοινωνικο-οικονομική πτυχή των εν λόγω χωρών που να μην επηρεάζεται από τις αποφάσεις της ΕΚΤ.³

Η Ένωση Κεφαλαιαγορών

Οι ευρωπαϊκές τράπεζες, που είχαν υπερβολικά μοχλευμένους ισολογισμούς, ήταν παγκοσμίως από τις πιο εκτεθειμένες απέναντι στην οικονομική κρίση που ξέσπασε στις ΗΠΑ το 2007. Η απάντηση της Επιτροπής ήταν η προσωρινή διακοπή των προσπαθειών της για την προώθηση της ευρωπαϊκής χρηματοπιστωτικής ολοκλήρωσης μέσω μιας κατά βάση απορυθμιστι-

3. Hans-Jurgen Bieling and Mathis Heinrich, 'Central Banking in der Krise. Neue Rolle der Europäischen Zentralbank im Finanzmarktkapitalismus', *Widerspruch*, No. 66, 2015.

κής στρατηγικής. Πιο συγκεκριμένα, ματαιώθηκαν σχέδια για την προώθηση μιας ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς στα ενυπόθηκα στεγαστικά δάνεια υψηλού κινδύνου. Η ευθύνη για την χρηματοπιστωτική ολοκλήρωση αφαιρέθηκε από τη Γενική Διεύθυνση για την εσωτερική αγορά και μετατράπηκε σε μια ξεχωριστή ευθύνη στο πλαίσιο της Επιτροπής. Οι εποπτικές δομές στους τομείς των ασφαλίσεων και των τραπεζών και στην ασφάλεια των συναλλαγών ενισχύθηκαν, δημιουργήθηκε το Συμβούλιο Συστημικού Κινδύνου και άρχισε να υλοποιείται ένα ευρύ πρόγραμμα ρυθμιστικής μεταρρύθμισης το οποίο περιελάμβανε 40 νομοθετικές πράξεις.

Ωστόσο, η Επιτροπή Γιούνκερ, που ορίστηκε το 2014, επέστρεψε σε μια στρατηγική ολοκλήρωσης μέσω της επέκτασης της αγοράς. Η βασική της πρόταση αφορά τη δημιουργία μιας Ένωσης Κεφαλαιαγορών, ενσωματώνοντας τις συναλλαγές ομολόγων, μετοχών και άλλων χρεογράφων σε ολόκληρη την ΕΕ. Η πρωτοβουλία έχει σε μεγάλο βαθμό επηρεαστεί από την πρακτική των ΗΠΑ, όπου οι αγορές κινητών αξιών διαδραματίζουν ένα πολύ πιο σημαντικό ρόλο σε σχέση με την ΕΕ στην οποία κυριαρχεί η χρηματοδότηση μέσω των τραπεζών. Πίσω από τις προσπάθειες της Επιτροπής για την μετατόπιση της ισορροπίας του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού τομέα προς το μοντέλο των ΗΠΑ υπάρχει μια ανησυχία σχετικά με τη γενικότερη κατάσταση των τραπεζών στην ΕΕ – που εξακολουθούν να έχουν υψηλή μόχλευση, να είναι υπο-κεφαλαιοποιημένες και να αντιμετωπίζουν δυσκολίες από τα δάνεια αμφιβόλου ποιότητας– και η ελπίδα ότι μια μετατόπιση προς τις χρηματοπιστωτικές αγορές θα επιτάχυνε τους ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης της ΕΕ και ως εκ τούτου θα αποτελούσε μέσο ανακούφισης από τις πολιτικές και οικονομικές κρίσεις που πλήττουν τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα. Η πολιτική μπορεί να σηματοδοτεί την μετατόπιση της έμφασης εκτός της ζώνης του ευρώ προς την ενιαία αγορά και κυρίως προς τη Βρετανία με τις τεράστιες αγορές κεφαλαίων που διαθέτει και, πιο πρόσφατα, με την κάπως λιγότερο βραδεία οικονομική επίδοση.

Τα όρια της νομισματικής πολιτικής

Εάν οι περιοριστικές δημοσιονομικές πολιτικές που εφαρμόζονται σε όλη την ΕΕ θεωρούνται ως κάτι δεδομένο, τότε δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι οι εξαιρετικά ευνοϊκές νομισματικές πολιτικές ήταν και παραμένουν αναγκαίες. Αντίστοιχες πολιτικές έχουν θεωρηθεί ως αναγκαίες ακόμα και στις ΗΠΑ όπου οι κρατικές δαπάνες και οι φορολογικές πολιτικές είναι πολύ πιο υποστηρικτικές. Στον απόηχο μιας άνευ προηγουμένου χρηματοπιστωτικής κατάρρευσης η εναλλακτική λύση θα μπορούσε κάλλιστα να αφορά τις μαζικές πωλήσεις περιουσιακών στοιχείων από προβληματικές υπερχρεωμένες τράπεζες, επιχειρήσεις και ιδιώτες οδηγώντας σε πλήρη οικονομική κατάρρευση. Ωστόσο, υπάρχουν αυξανόμενες ενδείξεις ότι τα χαμηλά επιτόκια και η άφθονη ρευστότητα, παρά το γεγονός ότι εξακολουθούν να είναι αναγκαία μέτρα, είναι ανεπαρκή για την υποστήριξη της δυναμικής ανάκαμψης που απαιτείται για την πραγματική καταπολέμηση της ανεργίας.

- Η ΕΚΤ αποτυγχάνει να επιτύχει το στόχο της για πληθωρισμό λίγο πιο κάτω από το 2% και η αύξηση των μισθών παραμένει αρκετά χαμηλή για να επιφέρει αυτό το ποσοστό πληθωρισμού. Οι προβλέψεις της ΕΚΤ αφορούν ένα ποσοστό πληθωρισμού το οποίο εξακολουθεί να είναι αρκετά πιο κάτω από το στόχο για το τέλος του 2018 και το αποτέλεσμα είναι η αυξημένη πίεση στις υπερχρεωμένες κυβερνήσεις και επιχειρήσεις, καθώς και στα υπερχρεωμένα νοικοκυριά.

- Ένας τρόπος με τον οποίο το εύκολο χρήμα επηρέασε τη συνολική ζήτηση ήταν μέσω της υποτίμησης του ευρώ και το πολύ μεγάλο πλεόνασμα πληρωμών της ζώνης του ευρώ καθιστά απίθανη την περαιτέρω υποτίμηση. Σε κάθε περίπτωση, στο παγκόσμιο οικονομικό πλαίσιο αυτό θα ήταν πολύ δυσλειτουργικό.

- Οι συνθήκες πιστωτικής χαλάρωσης τονώνουν τη συνολική ζήτηση μόνο στο βαθμό που η ζήτηση περιορίζεται από την έλλειψη ρευστότητας. Γενικότερα, όμως, αυτού του είδους ο περιορισμός δεν ισχύει στη σημερινή ζώνη του ευρώ –ιδίως όταν πολλές από τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις έχουν υψηλά χρηματικά διαθέσιμα–, αλλά αντίθετα υπάρχουν περιορισμοί στις επενδύσεις και συστημικές αβεβαιότητες μαζί με την έλλειψη ζήτησης.

- Επειδή οι πολιτικές της ΕΚΤ επιτρέπουν τη συνέχιση των αποκλίσεων («ασφάλιστρα κινδύνου») στα επιτόκια που καταβάλλονται από τις διαφορετικές κυβερνήσεις, υπάρχουν, επίσης, σημαντικές αποκλίσεις στα επιτόκια που χρεώνονται στις επιχειρήσεις. Τα στοιχεία της ΕΚΤ δείχνουν ότι τα μέσα επιτόκια χορηγήσεων προς τις επιχειρήσεις σε «προβληματικά» μέλη της ζώνης του ευρώ (δηλαδή στην Κύπρο, την Ελλάδα, την Ιρλανδία, την Ιταλία, τη Λετονία, τη Λιθουανία, την Πορτογαλία, τη Σλοβενία και την Ισπανία), αν και χαμηλά γύρω στο 4%, είναι σχεδόν διπλάσια σε σχέση με άλλες χώρες της ζώνης του ευρώ.⁴ Ωστόσο, σε αυτές ακριβώς τις χώρες, και ιδίως στην Ελλάδα, οι οικονομικοί περιορισμοί στις επιχειρήσεις είναι πιο σοβαροί.
- Η εξάρτηση από τη φθηνή πίστωση για τη διατήρηση της οικονομικής δραστηριότητας οδηγεί σε απρόβλεπτες συνέπειες και μια από αυτές είναι η πιθανότητα υπέρμετρης διόγκωσης των τιμών των περιουσιακών στοιχείων: οι χαμηλές αποδόσεις ενθαρρύνουν κάποιους κατόχους πλούτου να αναζητήσουν υψηλότερες αποδόσεις σε πιο ριψοκίνδυνα περιουσιακά στοιχεία και αυτό διευκολύνεται από την ίδια την αφθονία της ρευστότητας. Η αύξηση της τιμής των περιουσιακών στοιχείων που αγοράζονται τροφοδοτεί τις προσδοκίες. Προς το παρόν, ορισμένοι σχολιαστές βλέπουν τον πολύ μεγάλο αριθμό συγχωνεύσεων και εξαγορών ως ένδειξη μιας τέτοιας φούσκας – αν υπάρξει πτώση των αποτιμήσεων χρηματιστηριακών αγορών, πολλές από αυτές τις συμφωνίες μπορεί να μην οδηγήσουν σε πραγματικές παραγωγικές επενδύσεις. Και, μάλιστα, μπορεί πράγματι να αποσπάσουν κεφάλαια από αυτές τις επενδύσεις και να αποδειχθεί ότι αποτελούν κακό σχεδιασμό. Επίσης, υπάρχουν ενδείξεις για φούσκες στις τιμές ακινήτων στη Γερμανία και τη Σλοβακία.
- Μια άλλη ακούσια συνέπεια είναι η αυξημένη ανισότητα που προκύπτει από τις υψηλές τιμές περιουσιακών στοιχείων. Για παράδειγμα, οι τιμές κατοικιών έχουν την τάση να αυξάνονται ως ένα αποτέλεσμα των χαμηλών επιτοκίων και της αγοράς περιουσιακών στοιχείων από τις κεντρικές τράπεζες.
- Οι ασφαλιστικές εταιρίες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία μπορεί να δυσκολεύονται να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους απέναντι στους

4. ECB, *Financial Integration in Europe*, April 2015, p. 29.

αποταμιευτές λόγω της απουσίας ασφαλών περιουσιακών στοιχείων που προσφέρουν μια θετική απόδοση. Μια μελέτη της Κεντρικής Τράπεζας της Γερμανίας δείχνει ότι τα διαρκώς μηδενικά επιτόκια μπορεί να οδηγήσουν στην εξάπλωση των αποτυχιών των ασφαλιστικών εταιριών ζωής στη Γερμανία.

Για όλους αυτούς τους λόγους, μια «κανονικοποίηση» της νομισματικής πολιτικής απέναντι στην κατεύθυνση των σαφώς θετικών χαμηλών επιτοκίων μπορεί να είναι επιθυμητή, αλλά μονάχα εντός του πλαισίου μιας πιο επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής. Ηγετικές μορφές στην ΕΕ, όπως ο πρόεδρος της Κεντρικής Τράπεζας της Γερμανίας, Γενς Βάιντμαν και ο Επίτροπος, Πιέρ Μοσκοβισί, ζητούν μια νομισματική κανονικοποίηση και την παράλληλη εφαρμογή πιο περιοριστικών δημοσιονομικών πολιτικών στη Γαλλία, στην Ιταλία και αλλού. Πρόκειται για μια συνταγή που οδηγεί σε περαιτέρω ύφεση και μείωση της απασχόλησης.

Το Brexit και τα χρηματοοικονομικά

Ήδη, πριν να γίνει γνωστό το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος για το Brexit, ήταν απίθανο να συναχθεί το συμπέρασμα ότι η Ένωση Κεφαλαιαγορών θα μπορούσε να συνεισφέρει στην οικονομική ανάκαμψη στην ΕΕ. Το κίνητρο για επέκταση των χρηματοοικονομικών αγορών στηρίζεται στην απλοϊκή αντίληψη για τις οικονομικές επιδόσεις των ΗΠΑ που βασίζονται περισσότερο στις μακροοικονομικές πολιτικές στήριξης, παρά στη συγκεκριμένη χρηματοοικονομική δομή των ΗΠΑ. Τα προτεινόμενα μέτρα για την προώθηση της Ένωσης Κεφαλαιαγορών ήταν ήσσονος σημασίας και δεν θα μπορούσαν να αντιστρέψουν την πραγματική απόκλιση των χρηματοοικονομικών συνθηκών σε όλα τα κράτη-μέλη που είναι αποτέλεσμα της διαφοροποιημένης μεταχείρισης των κρατικών ομολόγων τους. Τώρα το Brexit οδηγεί αυτό το σχέδιο σε σύγχυση, δεδομένου ότι οι βρετανικές χρηματοπιστωτικές αγορές είχαν ως στόχο να γίνουν πόλος έλξης του συστήματος εμπορίας χρεογράφων. Η αποχώρηση του Σίτι του Λονδίνου από την ενιαία αγορά σημαίνει ότι δεν μπορεί πια να διαδραματίσει αυτόν τον κεντρικό ρόλο.

Μια μελέτη του Ινστιτούτου Μακροοικονομικής Πολιτικής (IMK)⁵ επισημαίνει ότι οι πολιτικές λιτότητας γενικότερα και ειδικότερα το γερμανικής έμπνευσης «χρεόφρενο» το οποίο αποτελεί μια προσπάθεια εξάλειψης του δανεισμού των κυβερνήσεων, στην πραγματικότητα αποδυνάμωσαν τα χρηματοπιστωτικά συστήματα της ΕΕ μέσω της επιδείνωσης της έλλειψης ασφαλών περιουσιακών στοιχείων τα οποία βοηθούν στη σταθεροποίηση τραπεζών και άλλων χρηματοπιστωτικών οργανισμών.

Τα ανεπαρκή εργαλεία

Θα πρέπει να συναχθεί το συμπέρασμα ότι οι ανορθόδοξες νομισματικές πολιτικές δεν είναι επαρκή εργαλεία για τη στήριξη της οικονομικής ανάκαμψης στη ζώνη του ευρώ και η αναδιάρθρωση του χρηματοπιστωτικού τομέα που προβλέπεται από την Επιτροπή είναι, στην καλύτερη περίπτωση, άνευ αντικειμένου. Υπάρχουν διαφορετικά μοντέλα δημοσιονομικών μέτρων τα οποία θα μπορούσαν να στηρίζουν μια ισχυρή και βιώσιμη αύξηση της απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένων, αν και σε διαφορετικούς βαθμούς, των κεντρικών προγραμμάτων επενδύσεων και/ή των συντονισμένων πολιτικών των κρατών-μελών. Ωστόσο, εάν κανένα από αυτά δεν είναι πολιτικά εφικτό, οι πιέσεις προς την κατεύθυνση διάλυσης της νομισματικής ένωσης καθίστανται ανυπέβλητες.

Το 2016, η ΕΚΤ συνέχισε και ενίσχυσε περαιτέρω την πολιτική της ποσοτικής χαλάρωσης. Ωστόσο, υπάρχουν ενδείξεις ότι αυτή η πολιτική μπορεί να φτάνει στα όριά της. Κατά τη διάρκεια της κρίσης, η ΕΚΤ έχει αποκτήσει απεριόριστες νέες εξουσίες και αρμοδιότητες, και αυτή η ανεξαρτησία της αποτελεί μια ακόμη μεγαλύτερη παραβίαση των δημοκρατικών αρχών. Ταυτόχρονα, η κεντρική πρωτοβουλία της ΕΕ στη σφαίρα των χρηματοοικονομικών, η Ένωση Κεφαλαιαγορών, φαίνεται απίθανο να αποφέρει σημαντικά οικονομικά οφέλη και αναμφισβήτητα θα διαταραχθεί σοβαρά από την επικείμενη αποχώρηση της Βρετανίας από την Ένωση.

5. Silke Tober, 'The ECB's Monetary Policy: stability without safe assets?', *Social Europe*, No. 9, Μάιος 2016.

3. Η μετανάστευση και η αλληλεγγύη της ΕΕ

Δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι η μετανάστευση εντός της ΕΕ, καθώς και από χώρες εκτός της ΕΕ έχει θέσει σε σκληρή δοκιμασία την ενότητα και την αλληλεγγύη της ΕΕ με έναν τρόπο συγκρίσιμο με την αποτυχία της επίλυσης της κρίσης του ευρώ. Η μετανάστευση αποτέλεσε έναν από τους βασικούς παράγοντες στη συζήτηση για το Brexit και επηρέασε το τελικό αποτέλεσμα τον Ιούνιο του 2016. Το Σεπτέμβριο του 2016 η Ουγγαρία πραγματοποίησε ένα δημοψήφισμα σχετικά με την οδηγία της Επιτροπής της ΕΕ που καθόριζε μια ποσόστωση (σε αναλογία με τον πληθυσμό τους) για κάθε κράτος-μέλος για τους πρόσφυγες τους οποίους θα δεχθούν το 2016. Το ουγγρικό δημοψήφισμα –αν και με χαμηλή συμμετοχή– απέρριψε την ποσόστωση της ΕΕ. Η πρόταση της Μέρκελ να δεχθεί πρόσφυγες από τη Συρία έχει ενεργοποιήσει το ακροδεξιό κόμμα Εναλλακτική για τη Γερμανία (AfD) ενάντια στη μεταναστευτική της πολιτική και έχει τροφοδοτήσει αντι-ισλαμικά και αντι-ΕΕ αισθήματα. Άλλα μέλη της ΕΕ, όπως η Πολωνία, η Τσεχία και η Σλοβακία, έχουν και αυτά θέσει υπό αμφισβήτηση την απόφαση της Μέρκελ να δεχθεί μουσουλμάνους πρόσφυγες υποστηρίζοντας ότι αυτό θα υπονόμευε τη χριστιανική κουλτούρα της Ευρώπης. Επίσης, υπάρχουν αντι-μεταναστευτικές πολιτικές σε άλλες χώρες της ΕΕ που έχουν βάλει στο στόχαστρο τόσο τους ενδοκοινοτικούς μετανάστες, όσο και εκείνους που προέρχονται από χώρες εκτός της ΕΕ. Το ενδιαφέρον είναι ότι ορισμένες από τις χώρες με την πιο βίαιη αντι-μεταναστευτική ρητορική και δραστηριοποίηση, όπως η Ουγγαρία και η Πολωνία, έχουν μια πολύ χαμηλή αναλογία μη υπηκόων στον πληθυσμό τους (1.5% και 0.3% αντίστοιχα συμπεριλαμβανομένων των πολιτών της ΕΕ⁶), ενώ ένας μεγάλος αριθμός των δικών τους υπηκόων έχει μεταναστεύσει σε άλλες χώρες της ΕΕ στο πλαίσιο της «ελεύθερης κυκλοφορίας» της ΕΕ.

6. House of Commons, *Migration Statistics*, 2016, Number SN 06077.

Τα διαφορετικά επίπεδα της μετανάστευσης και οι μεταναστευτικές πολιτικές της ΕΕ

Υπάρχουν διαφορετικές ροές μετανάστευσης στην εργασία με διαφορετικές οικονομικές και πολιτικές δυναμικές. Για ορισμένες χώρες, όπως η Βρετανία, η ενδοκοινοτική μετανάστευση από τις ανατολικές ευρωπαϊκές χώρες επισημαίνεται ως «πρόβλημα», ενώ για άλλες χώρες, όπως η Γερμανία, «πρόβλημα» θεωρείται η μετανάστευση από χώρες εκτός της ΕΕ.

Η ενδοκοινοτική μετανάστευση διέπεται από την αρχή της «ελεύθερης κυκλοφορίας» σύμφωνα με το άρθρο 3γ της Συνθήκης του Μάαστριχτ που προβλέπει «*μια εσωτερική αγορά που χαρακτηρίζεται από την κατάργηση, μεταξύ των κρατών-μελών, των εμποδίων στην ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων, ανθρώπων, υπηρεσιών και κεφαλαίων*». Αυτή η «αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας» ενισχύεται από το άρθρο 8α σύμφωνα με το οποίο «*κάθε πολίτης της Ένωσης έχει το δικαίωμα να κυκλοφορεί και να διαμένει ελεύθερα στο έδαφος των κρατών-μελών*». Αυτές είναι επεκτάσεις του άρθρου 48 της Συνθήκης της Ρώμης το 1957 που είχε ως στόχο την επίτευξη της «ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων» στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) και τη δεκαετία του 1960 συνέβαλε στη μείωση της ανεργίας σε υποβαθμισμένες νότιες περιφέρειες της Ιταλίας μέσω της μετανάστευσης σε πιο εύπορες περιοχές της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ).

Σε αυτό το πλαίσιο, η μετανάστευση έχει αποτελέσει ένα σημαντικό εργαλείο για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης. Ήταν αποτελεσματικό μέσο για όσο διάστημα οι μεταναστευτικές ροές ήταν σχετικά μικρές και δεν ήταν συγκεντρωμένες σε λίγες χώρες προορισμού. Επιπλέον, τη δεκαετία του 1980 προβληματισμοί αναφορικά με τυχόν μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα από τα νέα κράτη-μέλη της νότιας Ευρώπης (π.χ. από την Ελλάδα, την Ισπανία και την Πορτογαλία) προς κράτη της βόρειας Ευρώπης δεν επιβεβαιώθηκαν. Αντιθέτως, υπήρξε μια μετανάστευση συνταξιούχων από τις πιο εύπορες χώρες της βόρειας Ευρώπης προς τις φτωχότερες χώρες της νότιας Ευρώπης και πιο συγκεκριμένα προς την Πορτογαλία και την Ισπανία. Ωστόσο, στο κυρίαρχο μοντέλο του ελεύθερου εμπορίου και της βραδείας οικονομικής ανάπτυξης, η ελεύθερη κυκλοφορία του κεφαλαίου και της εργασίας (με ελάχιστη δαπάνη των διαρθρωτικών ταμείων και του

κοινωνικού ταμείου) θεωρήθηκαν ως τα μοναδικά προαπαιτούμενα για την επίτευξη της οικονομικής σύγκλισης.

Η προσχώρηση στην ΕΕ ενός μεγάλου αριθμού χωρών το 2004 (Εσθονία, Κύπρος, Ουγγαρία, Μάλτα, Λετονία, Λιθουανία, Πολωνία, Τσεχία, Σλοβακία, Σλοβενία), το 2007 (Βουλγαρία και Ρουμανία) και το 2013 (Κροατία) άλλαξε τη δυναμική σε ό,τι αφορά τον αριθμό, τις μεταναστευτικές ροές και τη συγκέντρωση μεταναστών σε ελάχιστους προορισμούς. Με δεδομένες τις οικονομικές ανισότητες μεταξύ των νέων μελών και της παλαιότερης ΕΕ των 15 κρατών-μελών, τα κράτη-μέλη της ΕΕ των 15 ήταν ανήσυχα σχετικά με τον αρνητικό αντίκτυπο μεγάλων μεταναστευτικών ροών στις αγορές εργασίας τους και την πίεση στις προνοιακές και κοινωνικές υπηρεσίες. Η ΕΕ των 15 κρατών-μελών προσέφερε μια «μεταβατική ρύθμιση» για επτά χρόνια που επέβαλε ορισμένους περιορισμούς στην «ελεύθερη κυκλοφορία» των νέων πολιτών της ΕΕ. Εκτός από την Ιρλανδία, τη Βρετανία και τη Σουηδία, όλες οι άλλες χώρες της ΕΕ των 15 επέλεξαν αυτή τη «μεταβατική ρύθμιση». Το αποτέλεσμα ήταν μια μεγάλη εισροή κυρίως μεταναστών από την ανατολική Ευρώπη σε αυτές τις τρεις χώρες που είχαν επίσης ελλείψεις εργατικού δυναμικού με συγκεκριμένες δεξιότητες και σε ορισμένες περιοχές.⁷ Ούτε η ΕΕ ούτε οι χώρες προορισμού σχεδίασαν ή προέβλεψαν οποιαδήποτε στήριξη των περιοχών στις οποίες η ζήτηση για μετανάστες εργαζόμενους ήταν υψηλή. Οι πρόσφατες πολιτικές εξελίξεις, ιδίως το δημοψήφισμα για το Brexit, και η αυξανόμενη ξеноφοβία και οι επιθέσεις εναντίον των μεταναστών σε αρκετά κράτη-μέλη έχουν πείσει τις εθνικές κυβερνήσεις να δεσμευτούν για τη στήριξη των περιοχών που δέχονται μετανάστες.

Η Συνθήκη του Μάαστριχτ και η Συνθήκη της Ρώμης έδιναν περισσότερη έμφαση στην απελευθέρωση του εμπορίου μεταξύ των κρατών-μελών, παρά σε ζητήματα όπως η σύγκλιση των επιπέδων διαβίωσης. Σε γενικές γραμμές, η πολιτική για την αντιμετώπιση της φτώχειας και η κοινωνική πολιτική είναι ως επί τον πλείστον ένα θέμα το οποίο αφορά τα κράτη-μέλη,

7. N. Shimmel, 'Welcome Europe, but please stay out: Freedom of Movement and the May 2004 expansion of the European Union', *Berkley Journal of International Law*, Vol. 24, Issue 3, 2006.

παρά το γεγονός ότι υπόκεινται σε οδηγίες της ΕΕ και σε νομικό έλεγχο (μια τέτοια περίπτωση είναι η «Οδηγία για το χρόνο εργασίας»). Αλλά σύμφωνα με τις διατάξεις της «ελεύθερης κυκλοφορίας» περί μη εφαρμογής διακρίσεων, οι μετανάστες της ΕΕ έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους υπηκόους ως προς την κοινωνική στήριξη και την πρόσβαση στις περισσότερες υπηρεσίες υγείας και εκπαίδευσης. Ενώ υπάρχουν ελάχιστα αποδεικτικά στοιχεία για τον λεγόμενο «προνοιακό τουρισμό», στη βάση του οποίου οι άνθρωποι μεταναστεύουν για να επωφεληθούν από τα υψηλότερα επιδόματα ανεργίας και τη μεγαλύτερη στήριξη στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης στις πλουσιότερες χώρες της ΕΕ των 15, υπάρχουν περιπτώσεις, όπως συμβαίνει με τη Βρετανία, στις οποίες οι τοπικές υπηρεσίες (παροχής υγείας, εκπαίδευσης, στέγασης και μεταφορών) αντιμετωπίζουν εδώ και χρόνια περικοπές κοινωνικών δαπανών και ιδιωτικοποιήσεις, και από τη δεκαετία του 1980 έρχονται αντιμέτωπες με τη γενική υιοθέτηση νεοφιλελεύθερων πολιτικών προσανατολισμένων στην αγορά. Με άλλα λόγια, η πίεση στις τοπικές υπηρεσίες είναι μόνο εν μέρει λόγω της παρουσίας των μεταναστών. Συνολικά, οι μετανάστες δεν αντλούν πόρους από τις οικονομίες προορισμού. Επιπλέον, το κόστος της ανατροφής και της εκπαίδευσης των νέων μεταναστών έχει σε πολλές περιπτώσεις απορροφηθεί από τις χώρες καταγωγής τους. Αυτοί είναι κατά μέσο όρο νεότεροι, έχουν ένα υψηλότερο ποσοστό συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό σε σχέση με τους υπηκόους και συνεισφέρουν στην οικονομία της χώρας προορισμού μέσω της πληρωμής φόρων που στηρίζουν τις τοπικές και κρατικές δημόσιες υπηρεσίες στις χώρες υποδοχής. Αυτό, όμως, δεν έχει αποτελέσει εμπόδιο για την αποτροπή της μετατροπής των μεταναστών σε εξιλαστήρια θύματα για μια σειρά από κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα τα οποία έχει επιφέρει η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση.

Ταυτόχρονα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ένα μεγάλο μέρος των δικαιούχων παροχών είναι εργαζόμενοι, αλλά με εισοδήματα και συνθήκες βάσει των οποίων θεωρούνται ως φτωχοί και ως εκ τούτου έχουν δικαίωμα παροχών. Το γεγονός αυτό αποτελεί ένα κοινό χαρακτηριστικό τόσο για τους υπηκόους, όσο και για τους μετανάστες. Σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία, τα 17 εκατομμύρια (15%) από τα 120 εκατομμύρια των

φτωχών στην ΕΕ είναι στην πραγματικότητα εργαζόμενοι.⁸

Παρά το γεγονός ότι η μεγάλη πλειοψηφία των μεταναστών ζει από τους δικούς της πόρους και από την εργασία της, και συμμορφώνεται πλήρως με τους κανόνες της «ελεύθερης κυκλοφορίας» σύμφωνα με τους οποίους οι μετανάστες δεν θα πρέπει να είναι ένα βάρος για τις χώρες υποδοχής, η αντίληψη που πυροδοτείται από τη δεξιά προπαγάνδα εξακολουθεί να υποστηρίζει ότι υπάρχει «μαζικός προνοιακός τουρισμός», καθώς και κατάχρηση των πόρων της χώρας υποδοχής. Αυτό έχει οδηγήσει στην ανησυχητική εξέλιξη της απέλασης φτωχών μεταναστών, ιδίως των Ρομά, από τη Γαλλία και τη Βρετανία (πριν το δημοψήφισμα για το Brexit) το οποίο αποτελεί μια σαφή παραβίαση της «ελεύθερης κυκλοφορίας».

Αναφορικά με τους μετανάστες από χώρες εκτός της ΕΕ, η τρέχουσα συζήτηση και οι ανησυχίες αφορούν περισσότερο τους αιτούντες άσυλο και τους πρόσφυγες παρά εκείνους οι οποίοι έχουν εισέλθει μέσω της αγοράς εργασίας και των επίσημων διαδικασιών πρόσληψης. Σύμφωνα με τη Σύμβαση του Δουβλίνου του 1992 και τις μεταγενέστερες αναθεωρήσεις της, η αίτηση ασύλου πρέπει να υποβάλλεται στην πρώτη «ασφαλή» χώρα εισόδου, εκτός εάν ο αιτών άσυλο μπορεί να αποδείξει ότι έχει στενούς οικογενειακούς δεσμούς (που συνήθως αυτοί οι δεσμοί αφορούν τον/την σύζυγο και τα ανήλικα άγαμα τέκνα) σε άλλη χώρα της ΕΕ. Ο κανόνας για την πρώτη «ασφαλή» χώρα όχι μόνο δεν λαμβάνει υπόψη την επιθυμία των αιτούντων άσυλο ως προς το που θέλουν να εγκατασταθούν για προσωπικούς, οικογενειακούς και πολιτισμικούς, καθώς και οικονομικούς λόγους, αλλά δημιουργεί και τεράστια πίεση στις αποκαλούμενες ως χώρες «πρώτης γραμμής», όπως η Ελλάδα και η Ιταλία ειδικότερα, εξαιτίας του πολέμου στη Συρία και της συνεχιζόμενης πολιτικής αστάθειας και των συγκρούσεων στη Λιβύη, το Ιράκ και το Αφγανιστάν.

Η άφιξη δεκάδων χιλιάδων προσφύγων, προερχόμενων κυρίως από τη Συρία, σε ελληνικά νησιά τα οποία βρίσκονται κοντά στην Τουρκία, κατέκλισε κυριολεκτικά τη διοικητική υποδομή στην Ελλάδα, μια χώρα που

8. European Commission, *In-work poverty and labour market segmentation in the EU*, 4 February 2011, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=89&langId=en&newsId=986&furtherNews=yes>.

έχει βρεθεί αντιμετώπιση εδώ και χρόνια με τη σκληρή λιτότητα. Ως απάντηση σε αυτές τις πιέσεις και στην εξελισσόμενη ανθρωπιστική κρίση, η Γερμανία προσέφερε άσυλο σε πρόσφυγες από τη Συρία. Ορισμένες χώρες της ΕΕ, ιδίως εκείνες που βρίσκονται μεταξύ της διαδρομής από την Ελλάδα προς τη Γερμανία, επέκριναν την πολιτική της Γερμανίας υποστηρίζοντας ότι αντίκειται στον Κανονισμό του Δουβλίνου. Αυτές οι χώρες δεν προσέφεραν καμιά άλλη πραγματική λύση για την αντιμετώπιση της προσφυγικής κρίσης. Η παρέμβαση της Επιτροπής της ΕΕ μέσω της δέσμευσης για οικονομική και υλικοτεχνική στήριξη προς την Ελλάδα και της κατανομής των προσφύγων σύμφωνα με το μέγεθος του πληθυσμού των κρατών της ΕΕ ήρθε με αρκετά μεγάλη καθυστέρηση και ήταν ανεπαρκής. Επίσης, η ΕΕ προσέφερε 2.35 δις ευρώ για τη στήριξη των προσφυγικών καταυλισμών στην Τουρκία προκειμένου να ανακόψει τη ροή των αιτούντων άσυλο στην ΕΕ, αλλά μέχρι σήμερα έχουν εκταμιευθεί μόλις 0.45 δις ευρώ.⁹ Ορισμένα κράτη-μέλη της ανατολικής Ευρώπης, όπως η Ουγγαρία και η Πολωνία, απέρριψαν κατηγορηματικά την κατανομή των προσφύγων από τη Συρία μεταξύ των κρατών-μελών με ελάχιστα συγκαλυμμένους φυλετικούς και θρησκευτικούς λόγους. Όπως προαναφέρθηκε, οι αντιρρήσεις για την «ελεύθερη κυκλοφορία» των Ρομά σε πολλές χώρες της ΕΕ είχαν προηγηθεί των αντιρρήσεων για την είσοδο μουσουλμάνων από τη Συρία. Τα παλιότερα μέλη της ΕΕ, επίσης, προσχώρησαν σε αυτή την αντιμεταναστευτική ομάδα και η Αυστρία κατασκεύασε τείχη σε ορισμένα σημεία διέλευσης στα σύνορά της με την Ιταλία και τη Σλοβενία. Οι δεξιοί πολιτικοί στην Πολωνία και την Ουγγαρία προχώρησαν ένα βήμα παραπέρα και υποστήριξαν ότι η χριστιανική ταυτότητα και η φυλετική καθαρότητα της Ευρώπης θα διέτρεχαν κίνδυνο.

Στο βαθμό που οι υποτιθέμενες πολιτισμικές ανησυχίες δεν είναι απλώς ένας συγκαλυμμένος ρατσισμός, διαψεύδονται από το γεγονός ότι οι άνθρωποι της ισλαμικής πίστης βρίσκονται σε διαφορετικά μέρη της Ευρώπης εδώ και αιώνες, ζουν ειρηνικά μαζί με άλλες θρησκείες και η λαϊκή

9. Joze Mencinger, 'Refugees and thousandth: demographic and economic effects', Κείμενο το οποίο παρουσιάστηκε στο 22^ο Συνέδριο για την Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη, Κοϊμπρα, Πορτογαλία, 2016, διαθέσιμο στο: http://www.euromemo.eu/annual_workshops/2016_coimbra/workshops_papers_coimbra/index.html.

κουλτούρα σε πολλά μέρη της ΕΕ, π.χ. στην Ισπανία, την Πορτογαλία, την Ουγγαρία και τη Ρουμανία, οφείλει πολλά στην πολιτιστική κληρονομιά των Ρομά που ζουν σε αυτές τις χώρες.

Αυτές οι αντιδράσεις έχουν θέσει σε σκληρή δοκιμασία την αλληλεγγύη και τη συνοχή της ΕΕ, καθώς και τα σύνορα και τη δυνατότητα εισόδου χωρίς θεώρηση εντός της ζώνης Σένγκεν, αγνοώντας ταυτόχρονα τη μακροπρόθεσμη γήρανση του πληθυσμού της ΕΕ και το χαμηλό κόστος στήριξης του σημερινού αριθμού αιτούντων άσυλο και μεταναστών στην ΕΕ.

Εναλλακτικές προσεγγίσεις

Στη βάση μιας ρεαλιστικής περίπτωσης για τη στέγαση στην ΕΕ τριών εκατομμυρίων προσφύγων, ο Μίσινγκερ υπολογίζει ότι εάν η ΕΕ επρόκειτο να προσφέρει σε αυτούς τους πρόσφυγες οικονομική στήριξη στο επίπεδο του μέσου όρου των κοινωνικών μεταβιβάσεων στην ΕΕ, το συνολικό κόστος δεν θα ήταν πάνω από το 0.1% του ΑΕΠ της ΕΕ.¹⁰ Ανάλογα με τον αριθμό αιτούντων άσυλο που κατανέμεται σε κάθε χώρα-μέλος και το επίπεδο των κοινωνικών μεταβιβάσεων της χώρας, το κόστος κυμαίνεται μεταξύ 0.0008% του ΑΕΠ στη Λετονία και 0.2% του ΑΕΠ στη Δανία. Η Γερμανία με τη μεγαλύτερη ποσόστωση των 488.000 αιτούντων άσυλο, θα έπρεπε να πληρώσει το 0.17% του ΑΕΠ της. Αυτά τα κόστη είναι ανεκτά ακόμα και εντός του σημερινού πλαισίου των προϋπολογισμών λιτότητας και μπορούν να διατεθούν ακόμα και από τα πιο φτωχά κράτη-μέλη. Αυτό δεν πρόκειται να αποτελέσει μια μακροπρόθεσμη δέσμευση, αλλά θα μπορούσε να μειωθεί σε βάθος χρόνου με την απόκτηση του καθεστώτος του πρόσφυγα από τους αιτούντες άσυλο και την εγκατάστασή τους, κάτι το οποίο αποτελεί ένα ιστορικό δίδαγμα από τις προηγούμενες μεταναστευτικές ροές.

Ωστόσο, οι πόροι που διατίθενται πρέπει να αυξηθούν και οι τοπικοί πληθυσμοί θα πρέπει να είναι δεκτικοί απέναντι στους πρόσφυγες και

10. Ό.π.

πεπεισμένοι ότι οι οποιοσδήποτε κοινωνικές μεταβιβάσεις σε πρόσφυγες δεν είναι εις βάρος τους και αυτό αφορά ιδίως τους εθνικούς πληθυσμούς των πιο φτωχών χωρών. Η οικοδόμηση της αλληλεγγύης μεταξύ των γηγενών και των αιτούντων άσυλο και άλλων μεταναστών είναι τόσο σημαντική όσο και η συγκέντρωση χρηματικών πόρων για την υποστήριξή τους.

Θα μπορούσαν να προταθούν αρκετά μέτρα πολιτικής προκειμένου να στηριχθούν οι αιτούντες άσυλο και οι περιοχές που έχουν βρεθεί υπό πίεση λόγω των πρόσφατων μεταναστευτικών ροών. Και οι δυο στόχοι θα μπορούσαν να επιτευχθούν εάν η ΕΕ διοχέτευε ορισμένα από τα χρήματα που διατίθενται από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα για την ποσοτική χαλάρωση. Αυτό δεν θα είχε μόνο το πλεονέκτημα της μείωσης της πίεσης που δέχονται οι εθνικές κυβερνήσεις για την απόσπαση των δικών τους πόρων για την στήριξη των αιτούντων άσυλο, αλλά θα μπορούσε επίσης να δώσει ώθηση στις τοπικές οικονομίες. Υπάρχουν και άλλες πηγές στήριξης που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν, όπως για παράδειγμα η έκδοση ενός «Ευρωπαϊκού Ομολόγου για τη Μετανάστευση» κατά ανάλογο τρόπο με το πρόσφατα προτεινόμενο «Ευρωπαϊκό Ομολόγο για την Άμυνα»¹¹ ένας από τους στόχους του οποίου είναι η ενίσχυση των εξωτερικών συνόρων της ΕΕ και εν μέρει μια πολιτική ελέγχου της μετανάστευσης.

Ταυτόχρονα, θα μπορούσε να υπάρξει μια επιπλέον επιδότηση των πιο φτωχών χωρών που διαθέτουν περιορισμένες υποδομές κοινωνικής πρόνοιας. Στο σημείο αυτό, θα μπορούσε κάποιος να πάει ένα βήμα παραπέρα μέσω της στόχευσης σε υπηρεσίες, όπως είναι αυτές της υγείας και της παιδείας, που είναι απαραίτητες για όλους τους πολίτες. Η πληθωριστική επίδραση τέτοιου είδους δαπανών θα ήταν ελάχιστη δεδομένου ότι τα χρήματα θα μπορούσαν να κατανεμηθούν ανάλογα με τον αριθμό των αιτούντων άσυλο και το επίπεδο ανάπτυξης της κοινωνικής πρόνοιας σε κάθε χώρα. Σε πολλές από τις εν λόγω χώρες ο αποπληθωρισμός, παρά ο πληθωρισμός, αποτελεί μια απειλή. Η ΕΕ θα πρέπει, επίσης, να συνεργαστεί με τις εθνικές κυβερνήσεις στοχεύοντας στους δήμους που έχουν βρεθεί υπό πίεση λόγω της εισροής μεγάλου αριθμού μεταναστών από κράτη-μέλη της ΕΕ και αιτούντων άσυλο ώστε να ξεπεράσουν τα προβλήματα που

11. 'Brussels eyes bond to fund defence plan', *Financial Times*, 15 September 2016.

αντιμετωπίζουν σε σχέση με τους πόρους τους.

Αυτές οι προτάσεις είναι μετριοπαθείς και θα μπορούσαν να εφαρμοστούν σχετικά γρήγορα αν υπάρχει η βούληση από την πλευρά των ευρωπαϊών πολιτικών. Οι πολιτικοί και οι πολίτες της ΕΕ έχουν τεράστια ευθύνη να κατευθύνουν την κοινή γνώμη μακριά από το φόβο για τους μετανάστες που έχει οδηγήσει σε βαθιές διαιρέσεις εντός των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Η Ευρώπη έχει μια πολυτάραχη ιστορία στο πλαίσιο της οποίας συντηρητικοί και δεξιοί πολιτικοί έχουν κατηγορήσει τους «άλλους» για τα προβλήματα της ανεργίας και της φτώχειας. Θα πρέπει να διδαχθούμε από τα πογκρόμ και τους πολέμους του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα. Η ένδειξη ενός πολιτισμού αφορά και τον τρόπο με τον οποίο φροντίζει τα πιο αδύναμα μέλη του.

4. Ο δεξιός και οικονομικός εθνικισμός στην ΕΕ: προέλευση, προγράμματα και αντιδράσεις

Η παγκόσμια κρίση που άρχισε το 2007-08 έχει επιταχύνει την ανάπτυξη της εθνικιστικής δεξιάς στην ΕΕ. Εθνικιστικά δεξιά κόμματα κυβερνούν στην Ουγγαρία και την Πολωνία. Στο Βέλγιο, τη Δανία και τη Φινλανδία είτε συμμετέχουν στην κυβέρνηση συνασπισμού είτε την υποστηρίζουν χωρίς να είναι άμεσα μέρος της κυβέρνησης. Σε πολλές άλλες χώρες της ΕΕ τα εθνικιστικά δεξιά κόμματα έχουν βγει πιο ισχυρά από τις πρόσφατες εκλογές.

Η σημερινή άνοδος της εθνικιστικής δεξιάς εμφανίζει ομοιότητες με τα μεταπολεμικά χρόνια όταν η φιλελεύθερη οικονομική τάξη εισήλθε σε βαθιά κρίση. Όπως έχει επισημάνει ο Καρλ Πολάνυι, αναδύθηκαν δυο κινήματα ενάντια στο φιλελευθερισμό – από τη μια πλευρά υπήρχε μια αριστερή σοσιαλιστική εναλλακτική και από την άλλη πλευρά εμφανίστηκαν αντιδημοκρατικά ακροδεξιά κινήματα τα οποία είχαν συχνά φασιστικό χαρακτήρα. Ο Πολάνυι έδωσε έμφαση στο γεγονός ότι, κατά τη διάρκεια των μεταπολεμικών χρόνων, οι κυβερνήσεις με αριστερό προσανατολισμό απέτυχαν επανειλημμένως να αντιμετωπίσουν τον εξαιρετικά άκαμπτο χρυσό κανόνα του νομισματικού συστήματος και να επιβάλλουν επαρκείς αυστηρούς περιορισμούς στις διεθνείς κινήσεις κεφαλαίων. Πιο πρόσφατα, αρχικά το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα (ΕΝΣ) και κατόπιν η ζώνη του ευρώ έχουν επιβάλλει περιορισμούς στις προοδευτικές ή αριστερές οικονομικές πολιτικές που είναι υπό ορισμένες απόψεις παρόμοιες με τον χρυσό κανόνα της μεσοπολεμικής περιόδου.

Η κυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ υπόκειται στους περιορισμούς της οικονομικής πολιτικής που επιβάλλονται σε ακραίο βαθμό από την ευρωζώνη. Το 2015, η κυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ υπέστη μια στρατηγική ήττα όταν ο γερμανός υπουργός Οικονομικών, Βόλφγκανγκ Σόιμπλε, εμφάνισε ως εναλλακτική είτε την αποχώρηση από τη ζώνη του ευρώ είτε την αποδοχή της νεοφιλελεύθερης λιτότητας και της διαρθρωτικής προσαρμογής. Από τη στιγμή που ο ΣΥΡΙΖΑ δεν είχε προετοιμαστεί σοβαρά για την αποχώρηση από τη ζώνη του ευρώ και βρισκόνταν υπό τεράστια πίεση, συναίνεσε στις

απαιτήσεις των υπουργών οικονομικών της ευρωζώνης που υποκινούνταν από τον Σόιμπλε. Η ήττα του ΣΥΡΙΖΑ έχει αποδυναμώσει άλλα αριστερά κόμματα, όπως τα κόμματα Die Linke και Podemos, τα οποία είχαν υποστηρίξει εναλλακτικές λύσεις εντός της ευρωζώνης. Αντίθετα, η εθνικιστική δεξιά –για παράδειγμα η Λίγκα του Βορρά στην Ιταλία– έχει ενδυναμωθεί ως μια αυτοαποκαλούμενη εναλλακτική λύση απέναντι στον φιλελευθερισμό του ευρώ. Για πολλά από τα εθνικιστικά δεξιά κόμματα, η δριμεία κριτική στην ευρωζώνη βρίσκεται στο επίκεντρο του οικονομικού τους προγράμματος. Δεν ερμηνεύουν τη σύγκρουση μεταξύ του ΣΥΡΙΖΑ και των θεσμικών οργάνων της ΕΕ ως μια σύγκρουση μεταξύ διαφορετικών εννοιών οικονομικής πολιτικής ή ως μια σύγκρουση μεταξύ μιας δημοκρατικής εντολής μιας εθνικής κυβέρνησης και των φιλελεύθερων-αυταρχικών αντιλήψεων των πιστωτών, αλλά ως μια πάλη μεταξύ ενός καταπιεσμένου κράτους-έθνους και της ΕΕ.

Χαρτογραφώντας την εθνικιστική δεξιά

Η εθνικιστική δεξιά περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα από τις πιο εθνικιστικές φιλελεύθερες συντηρητικές δυνάμεις –όπως η ευρωσκεπτικιστική πτέρυγα των βρετανών συντηρητικών– μέχρι τις αποκάλυπτα φασιστικές δυνάμεις, όπως το ουγγρικό κόμμα Jobbik ή το ελληνικό κόμμα Χρυσή Αυγή. Σε αντίθεση με την ακροδεξιά του μεσοπολέμου, η πλειοψηφία της σημερινής ακροδεξιάς δεν αμφισβητεί τον κοινοβουλευτικό πλουραλισμό. Ωστόσο, εκείνα τα εθνικιστικά δεξιά κόμματα που βρίσκονται στην κυβέρνηση –όπως το κόμμα Συμμαχία των Πολιτών (Fidesz) στην Ουγγαρία και το κόμμα του Νόμου και της Δικαιοσύνης στην Πολωνία (PiS)– έχουν αποδυναμώσει τη διάκριση των εξουσιών και έχουν προσπαθήσει να ελέγξουν τη δικαστική εξουσία και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης.

Σε αρκετές περιπτώσεις, η ριζοσπαστικοποίηση του εθνικισμού έχει οδηγήσει στο ρατσισμό που συχνά έχει μια συγκεκριμένη μορφή, αυτή του αντι-μουσουλμανικού ρατσισμού. Ως εκ τούτου, τα εθνικιστικά δεξιά κόμματα έχουν συχνά ταξινομηθεί σύμφωνα με το βαθμό του εθνικισμού και του ρατσισμού που επιδεικνύουν.

Μια εναλλακτική ταξινόμηση θα μπορούσε να βασίζεται στο βαθμό των νεοφιλελεύθερων, εθνικοσυντηρητικών και, σε ορισμένες περιπτώσεις, φασιστικών στοιχείων που διέπουν τα προγράμματά τους και, ενδεχομένως, την κυβερνητική πρακτική. Μια τέτοια ταξινόμηση φαίνεται ότι είναι πιο κατάλληλη για την ανάλυση των οικονομικών και κοινωνικών πολιτικών της εθνικιστικής δεξιάς. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ο εθνικιστικός νεοφιλελευθερισμός υπερτερεί. Αυτές είναι οι περιπτώσεις του τσεχικού κόμματος ODS, του σλοβακικού κόμματος SaS, του UKIP και, αρχικά (αν και τώρα πια όχι) του AfD. Σε πολλές περιπτώσεις, ένα μίγμα νεοφιλελεύθερων και εθνικοσυντηρητικών στοιχείων συνενώνεται με την ισχυρή υποκίνηση εναντίον των «μεταναστών», όπως στην περίπτωση των κομμάτων Fidesz, Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ), της Λίγκας του Βορρά και του γαλλικού Εθνικού Μετώπου. Κατά καιρούς, τα εθνικά-συντηρητικά στοιχεία υπερτονίζονται, όπως στην περίπτωση του PiS στην Πολωνία. Υπάρχουν τότε οι σχηματισμοί με απροκάλυπτα φασιστικές τάσεις και αναφορές. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αυτοί οι σχηματισμοί περιλαμβάνουν το ουγγρικό Jobbik, την ελληνική Χρυσή Αυγή και το σλοβακικό Ľudova strana – Naše Slovensko.

Όσο πιο ισχυρός είναι ο εθνικο-συντηρητικός προσανατολισμός, τόσο μεγαλύτερες οι αποκλίσεις από τις επικρατούσες προτάσεις οικονομικής πολιτικής και τόσο πιο ισχυρή η συμπερίληψη μερικών ετερόδοξων στοιχείων πολιτικής. Ο εθνικός συντηρητισμός τείνει να είναι ιδιαίτερα έντονος απέναντι σε ζητήματα που συνδέονται με τις σχέσεις των δυο φύλων, έχοντας προτάσεις που αποσκοπούν στην αποκατάσταση των θεωρούμενων ως «παραδοσιακών» ρόλων των φύλων.

Στους πιο ακροδεξιούς σχηματισμούς μπορεί να παρατηρηθεί ότι δίνεται μεγάλη έμφαση σε μια «εθνική προτίμηση» αναφορικά με τις κοινωνικές πολιτικές και τις πολιτικές της αγοράς εργασίας. Στη βάση ενός έκδηλου αποκλεισμού του «άλλου», η υπερεθνικιστική δεξιά προσπαθεί να παρουσιαστεί ως ένα «κοινωνικό δικαίωμα». Εμφανίζεται ως μια φιλοκοινωνική δύναμη που αποσκοπεί στη διεύρυνση της παραδοσιακής εκλογικής βάσης των μεσαίων στρωμάτων προς τις λαϊκές τάξεις. Ωστόσο, ο προσανατολισμός προς τις μερίδες της εγχώριας αστικής τάξης δεν εγκαταλείπεται, με εθνικιστικά κόμματα τα οποία ευνοούν την ενίσχυση

του «εθνικού» κεφαλαίου σε συγκεκριμένους οικονομικούς τομείς.

Οι έννοιες της δεξιάς οικονομικής πολιτικής μεταξύ ορθοδοξίας και ετεροδοξίας¹²

Τα τελευταία χρόνια, τα εθνικιστικά δεξιά κόμματα έχουν ολοένα και περισσότερο ενσωματώσει ετερόδοξα, κρατικιστικά προγράμματα και πολιτικές. Ομοίως, ο ρόλος των επιλεκτικών οικονομικών και κοινωνικής προστασίας μηχανισμών έχει αυξηθεί. Αυτή η μετατόπιση είχε ήδη ξεκινήσει πριν την πρόσφατη παγκόσμια κρίση. Η επιλεκτική υιοθέτηση των ετερόδοξων στοιχείων αποσκοπεί στη διεύρυνση της κοινωνικής βάσης των κομμάτων και στην αντιμετώπιση συγκεκριμένων εμποδίων ανάπτυξης και κρισιακών φαινομένων.

Οι προτάσεις οικονομικής πολιτικής διαμορφώνονται σε μεγάλο βαθμό από τη θέση των ενδιαφερόμενων χωρών στον ευρωπαϊκό καταμερισμό εργασίας. Αυτό αντικατοπτρίζεται κυρίως στη θέση αναφορικά με τη ζώνη του ευρώ, που αποτελεί βασικό θέμα για την εθνικιστική δεξιά. Τα εθνικιστικά δεξιά κόμματα στις νεο-μερκαντιλιστικές οικονομίες του πυρήνα της Ευρώπης, όπως το AfD στη Γερμανία και το FPÖ στην Αυστρία, συνηγορούν υπέρ της δημιουργίας μιας ευρωζώνης των χωρών του πυρήνα αποτελούμενης από τις ισχυρές εξαγωγικές οικονομίες. Σε αυτό το πλαίσιο, το FPÖ απαιτεί «μια ταχεία αναδιάρθρωση της ζώνης του ευρώ μέσω της εξόδου των αδύναμων οικονομιών και του περιορισμού των οικονομιών συγκρίσιμης δύναμης αν το ευρώ δεν σταθεροποιηθεί». Ταυτόχρονα, τα νοτιοευρωπαϊκά κράτη-μέλη της ζώνης του ευρώ θεωρούνται ως ένα βάρος. Αυτή την αντίληψη συμμερίζονται οι εθνικιστές νεοφιλελεύθεροι του σλοβακικού κόμματος SaS (Sloboda a Solidarita) που δίνουν έμφαση στους ισχυρούς οικονομικούς δεσμούς και στην κοινή κουλτούρα λιτότητας με τη Γερμανία.

Στην Ιταλία και τη Γαλλία όπου έχει επέλθει εκτεταμένη αποβιομηχα-

12. More detailed in Joachim Becker: 'Editorial. Konturen einer wirtschaftspolitischen Heterodoxie von rechts', *Kurswechsel*, No. 3, 2015.

νοποίηση από τότε που υιοθέτησαν το ευρώ, η Λίγκα του Βορρά και το Εθνικό Μέτωπο έχουν υιοθετήσει μια σθεναρή στάση έναντι του ευρώ. Σε ένα βιβλιαράκι που κυκλοφόρησε για το ευρώ, η Λίγκα του Βορρά τονίζει ότι το ευρώ είναι υπερτιμημένο για την Ιταλία και είναι επιβλαβές για την ιταλική παραγωγή. Ενώ η Λίγκα του Βορρά θεωρεί την έξοδο από την ευρωζώνη ως μια προϋπόθεση για το ξεπέραςμα της κρίσης, δεν θεωρεί ότι αυτό το βήμα αποτελεί πανάκεια και υποστηρίζει συμπληρωματικές βιομηχανικές και επενδυτικές πολιτικές. Τόσο η Λίγκα του Βορρά, όσο και το Εθνικό Μέτωπο συμπληρώνουν την αντίθεσή τους στην ευρωζώνη με αιτήματα υπέρ των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων.

Στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, το Fidesz, το PiS και το ODS έχουν τοποθετηθεί κατά της υιοθέτησης του ευρώ. Θέλουν να διατηρήσουν τη δυνατότητα των εθνικών πολιτικών για τις συναλλαγματικές ισοτιμίες. Στην Ουγγαρία και την Πολωνία, τα δάνεια σε ξένο συνάλλαγμα αποτελούν ένα σημαντικό πολιτικό ζήτημα το οποίο έχει αναδειχθεί από την εθνικιστική δεξιά. Στην Ουγγαρία, τα χρέη που εκφράζονται σε ξένο νόμισμα ήταν πολύ πιο διαδεδομένα απ' ό,τι στην Πολωνία και ήταν ένας σημαντικός αρνητικός παράγοντας στην κρίση του 2008-09. Αποτελούσαν τεράστιο πρόβλημα για τα ανώτερα μεσαία στρώματα τα οποία ήταν ο βασικός πυρήνας της εκλογικής περιφέρειας του Fidesz. Μετά την εκλογή του στο αξίωμα, το Fidesz μετέτρεψε σταδιακά το εξωτερικό χρέος σε τίτλους βασισμένους στο φιορίνι. Γι' αυτό το σκοπό, το κόμμα ήταν διατεθειμένο να προκαλέσει μια περιορισμένης έκτασης σύγκρουση με τις κατά κύριο λόγο ξένες τράπεζες. Αυτό το μέτρο διέυρνε το χώρο για αυτόνομες πολιτικές για τις συναλλαγματικές ισοτιμίες και τα επιτόκια τις οποίες το Fidesz έχει χρησιμοποιήσει σε κάποιον βαθμό. Η κυβέρνηση Fidesz αύξησε την επιρροή της πάνω στην Κεντρική Τράπεζα και την χρησιμοποίησε για να προωθήσει την ατζέντα της οικονομικής της πολιτικής.

Στην προεκλογική του εκστρατεία το 2015 και το PiS υπογράμμισε το ζήτημα των δανείων σε ξένο συνάλλαγμα. Ωστόσο, έχει μέχρι στιγμής παραιτηθεί από την υποχρεωτική μετατροπή και τάσσεται υπέρ των εθελοντικών λύσεων. Αυτή η αλλαγή στάσης φαίνεται ότι παρακινείται από το στόχο της διεύρυνσης του μεριδίου των εγχώριων τραπεζών στον

τραπεζικό τομέα, ενώ το PiS φαίνεται ότι προσπαθεί να απαλλάξει τις εγχώριες τράπεζες από το κόστος μετατροπής των δανείων σε εθνικό νόμισμα.

Η επέκταση του ρόλου του εγχώριου κεφαλαίου βρίσκεται στην ατζέντα τόσο του Fidesz, όσο και του PiS. Στην περίπτωση του Fidesz, αυτή η προσπάθεια εστιάζει αποκλειστικά σε συγκεκριμένους τομείς υπηρεσιών (όπως οι τράπεζες). Στις εξαγωγές του τομέα μεταποίησης η κυβέρνηση του Fidesz βασίζεται πλήρως στις άμεσες ξένες επενδύσεις. Από την πλευρά του το PiS είναι πιο επικριτικό απέναντι στο σημερινό μοντέλο ανάπτυξης το οποίο χαρακτηρίζεται από χαμηλούς μισθούς και υπερβολικά χαμηλές δαπάνες για έρευνα και ανάπτυξη.

Οι κοινωνικές πολιτικές και οι πολιτικές εργασιακών σχέσεων μεταξύ του νεοφιλελευθερισμού και του εθνικού συντηρητισμού

Οι φορολογικές πολιτικές και οι προτάσεις της εθνικιστικής δεξιάς σαφώς ευνοούν το ιδιωτικό κεφάλαιο και τις ομάδες υψηλού εισοδήματος. Αυτή η μεροληψία είναι ορατή στη θέση τους απέναντι στα συνδικάτα. Με εξαίρεση το PiS, τείνουν να εμφανίζουν αντι-συνδικαλιστικές στάσεις. Στις κοινωνικές πολιτικές έχουν την τάση να συνδυάζουν –με διαφορετικούς συνδυασμούς– νεοφιλελεύθερα συστήματα απασχόλησης και ορισμένα εθνικο-συντηρητικά στοιχεία, κυρίως στις αποκαλούμενες πολιτικές για την οικογένεια. Είναι εντυπωσιακό ότι το PiS είχε ως κεντρικό αίτημα μεταρρύθμισης για τον τομέα της κοινωνικής πολιτικής την εισαγωγή της πληρωμής 500 ζλότι για κάθε παιδί από το δεύτερο και πάνω. Πρόκειται για το μεγαλύτερο επεκτατικό μέτρο κοινωνικής πολιτικής στην Πολωνία από τη δεκαετία του 1970. Ο συντηρητικός στόχος κοινωνικής πολιτικής του PiS είναι να επαναφέρει τους αποκαλούμενους ως παραδοσιακούς ρόλους των δύο φύλων.

Σε αρκετές χώρες της δυτικής Ευρώπης με ένα μεγάλο πληθυσμό μεταναστευτικής προέλευσης, η «εθνική προτίμηση» τείνει να είναι το βασικό σύνθημα κοινωνικής πολιτικής της ακροδεξιάς. Κατά συνέπεια, ο αποκλεισμός είναι η βασική αρχή αυτής της εθνικιστικής δεξιάς ποικιλο-

μορφίας. Σε ορισμένες χώρες της ΕΕ, όπως στην Αυστρία (τουλάχιστον σε περιφερειακό επίπεδο), ορισμένα παραδοσιακά κόμματα έχουν ήδη αρχίσει να αφομοιώνουν αυτήν την πολιτική κατεύθυνση και κάνουν διακρίσεις στην παροχή κοινωνικής βοήθειας για τους πρόσφυγες.

Τέλος, υπάρχει ελάχιστη σύγκρουση μεταξύ των προγραμμάτων οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής των διάφορων εθνικιστικών δεξιών κομμάτων. Το ίδιο ισχύει και για τις προοπτικές τους αναφορικά με την ΕΕ. Για παράδειγμα, τα οράματα για μια μικρότερη ζώνη του ευρώ, τόσο στον πυρήνα όσο και στην περιφέρεια, συμπληρώνουν το ένα το άλλο. Η κύρια σύγκρουσή τους αφορά τη μετανάστευση. Τα εθνικιστικά δεξιά κόμματα στις χώρες του πυρήνα είναι επικριτικά ή ακόμα και εχθρικά απέναντι στη μετανάστευση από χώρες της περιφέρειας (συντά συμπεριλαμβανομένης και της περιφέρειας της ΕΕ), ενώ η εθνικιστική δεξιά στην ανατολική Ευρώπη θέλει να διατηρήσει τη μετανάστευση εντός της ΕΕ και αντιτίθεται έντονα στη μετανάστευση (και στους πρόσφυγες) από χώρες εκτός της ΕΕ.

Οι αντιμαχόμενες στρατηγικές

Η εθνικιστική δεξιά προτείνει κυρίως εθνικές παρά «ευρωπαϊκές» λύσεις. Η απάντηση της αριστεράς δεν μπορεί απλώς να προκρίνει την υπεροχή των «ευρωπαϊκών» έναντι των εθνικών λύσεων και θα έπρεπε να επικεντρωθεί στις κοινωνικά ισότιμες πολιτικές που προωθούν μορφές ανάπτυξης που είναι σε περιφερειακό επίπεδο πιο ίσες και οικολογικά βιώσιμες. Αυτό θα πρέπει να περιλαμβάνει επιλεκτική εγχώρια προσανατολισμένη εκβιομηχανοποίηση στην περιφέρεια, κάτι το οποίο θα απαιτούσε προστατευτικά μέτρα. Τα βραχυπρόθεσμα αντι-κυκλικά μέτρα θα πρέπει να περιλαμβάνουν μέτρα τα οποία σχεδιάζονται για την προώθηση της παραγωγικής αναδιάρθρωσης. Αυτό θα περιελάμβανε επιλεκτικές προκλήσεις για το κοινοτικό κεκτημένο. Εάν, όμως, οι εναλλακτικές πολιτικές δεν είναι εφικτές εντός των περιορισμών της ζώνης του ευρώ, θα πρέπει να εξεταστεί το ενδεχόμενο αποχώρησης από τη ζώνη του ευρώ. Οι στρατηγικές που προωθούν τη βιώσιμη ανάπτυξη θα πρέπει να έχουν ως σημείο εκκίνησης το τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο. Παρ' όλα αυτά, το εθνικό επίπεδο

είναι ένα κρίσιμο πεδίο και δεν θα πρέπει να παραχωρηθεί στη δεξιά. Επιπλέον, υπάρχει μεγαλύτερη πιθανότητα πίεσης για προοδευτικές αλλαγές στο εθνικό επίπεδο δεδομένου ότι το επίπεδο της ΕΕ είναι σήμερα δομημένο με έναν ιδιαίτερα εχθρικό τρόπο απέναντι στις λαϊκές και αριστερές δυνάμεις.

5. Οι ευρωπαϊκές εξωτερικές σχέσεις

Η CETA

Η Συνολική Οικονομική και Εμπορική Συμφωνία (CETA) και η Διαπλαντική Εταιρική Σχέση Εμπορίου και Επενδύσεων (TTIP), τις οποίες διαπραγματεύθηκε η ΕΕ με τον Καναδά και τις ΗΠΑ αντίστοιχα, αρχίζουν να κατέχουν μια πιο περίοπτη θέση στη δημόσια αρένα. Για αρκετά χρόνια τώρα, αυτές οι συμφωνίες –που θεωρούνται ως συνολικές ή τρίτης γενιάς εμπορικές συμφωνίες– έχουν αποτελέσει αντικείμενο διαπραγμάτευσης μέσα στην απόλυτη μυστικότητα. Ωστόσο, εάν επικυρωθούν θα επιφέρουν τεράστιες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις. Πράγματι, στη βάση της συζήτησης για την επίπτωση αυτών των συμφωνιών αναφορικά με την περιβαλλοντική προστασία, τις δημόσιες υπηρεσίες, τα δικαιώματα των εργαζομένων και την προστασία των επενδυτών τίθεται το ερώτημα της ικανότητας των δημόσιων αρχών να διαμορφώνουν –λαμβάνοντας υπόψη τις συλλογικές προτιμήσεις– κανόνες και κανονισμούς που επιβάλλονται στον καθένα και σε όλους, συμπεριλαμβανομένου του πολυεθνικού κεφαλαίου. Από αυτήν την άποψη, θα ήταν ενδιαφέρον να θυμηθούμε τη δήλωση του Ντέιβιντ Ροκφέλερ, προέδρου της Τριμερούς Επιτροπής: «κάποιος πρέπει να πάρει τη θέση της κυβέρνησης, και οι επιχειρήσεις μου φαίνεται ότι είναι η λογική οντότητα για να το πράξει».¹³ Με την TTIP και τη CETA, οι ευρωπαίοι και γενικότερα οι πολίτες των αναπτυσσόμενων χωρών ανακαλύπτουν την πραγματικότητα της συνταγματοποίησης της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης.¹⁴

Η αντίδραση έχει σταδιακά αυξηθεί –αν και με κάποια χρονική

13. *Newsweek*, 1 Φεβρουαρίου 1999.

14. Marija Bartl, 'Reflections on the Impact of TTIP, CETA and TISA on the Legal Systems of the European Periphery, and in particular Croatia', Κείμενο το οποίο παρουσιάστηκε στο 22ο Συνέδριο για την Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη, Κοΐμπρα, Πορτογαλία, 2016.

υστέρηση εξαιτίας του απορρήτου των διαπραγματεύσεων– ειδικά με την έναρξη της διαδικασίας επικύρωσης της CETA. Στη Γαλλία 40.000 άνθρωποι βγήκαν στους δρόμους σε πάνω από 30 πόλεις, ενώ οι διαδηλωτές ήταν 10.000 στις Βρυξέλλες και 320.000 άνθρωποι σε επτά γερμανικές πόλεις. Αρκετά κοινοβούλια εκφράζουν τις επιφυλάξεις τους σχετικά με τη Συμφωνία. Το κοινοβούλιο της Βαλλονίας επέμεινε στην αρνητική του στάση απέναντι στην υπογραφή της προσωρινής εφαρμογής της Συμφωνίας, ενώ άλλαξε τη στάση του μόλις έλαβε ορισμένες εγγυήσεις.

Σε συνέχεια της προσωρινής διακοπής των διαπραγματεύσεων κατ' εντολή της Γαλλίας για την TTIP και της έναρξης της εφαρμογής της CETA, η τελευταία έχει κλέψει τα φώτα της δημοσιότητας. Τα πιο αμφισβητούμενα και αποκαλυπτικά στοιχεία για τους πραγματικούς κινδύνους της Συμφωνίας είναι η ρυθμιστική συνεργασία μεταξύ της ΕΕ και του Καναδά και το Σύστημα Επίλυσης Διαφορών Επενδυτή-Κράτους (ISDS).

Η Ρυθμιστική Συνεργασία

Ο στόχος της Ρυθμιστικής Συνεργασίας είναι η κανονιστική σύγκλιση ανάμεσα στα δυο μέρη και έχει τον ίδιο στόχο με την Ατζέντα για την Βελτίωση του Ρυθμιστικού Πλαισίου που σιγά-σιγά αναδύεται ως ένας τομέας προτεραιότητας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για δράση: την απορρύθμιση προκειμένου να αυξηθεί η κερδοφορία των επιχειρήσεων μέσω της μείωσης των δαπανών που σχετίζονται με τις ρυθμίσεις.¹⁵ Οι ρυθμίσεις για την προστασία των καταναλωτών, του περιβάλλοντος και των κοινωνικών δικαιωμάτων θεωρούνται μόνο ως κόστη. Αυτή η αντίληψη δεν λαμβάνει υπόψη ότι τέτοιου είδους ρυθμίσεις αντανakλούν επίσης κοινωνικές πολιτικές, διορθώνουν τις αποτυχίες της αγοράς και συνεισφέρουν στη γενική ευημερία.

Η Ρυθμιστική Συνεργασία –που επίσης προβλέπεται στην TTIP–

15. Kenneth Haar, 'Cooperating to deregulate', Κείμενο το οποίο παρουσιάστηκε στο 21^ο Συνέδριο για την Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη, Ρόσκιλντ, Δανία, 2015, http://www2.euromemorandum.eu/uploads/haar_ttip_regulatory_cooperation_and_better_regulation.pdf.

συνιστά απειλή για το ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο. Ενισχύει τον φιλο-επιχειρηματικό προσανατολισμό του κανονιστικού πλαισίου της ΕΕ λαμβάνοντας υπόψη την ισχυρή παρουσία των αμερικανικών εταιρειών στον Καναδά (40.000), καθώς και την εγγύτητα των αμερικανικών και καναδικών κανονιστικών ρυθμίσεων μετά από τόσα χρόνια ρυθμιστικής συνεργασίας μεταξύ των δυο χωρών στο πλαίσιο της Βορειοαμερικανικής Συμφωνίας Ελεύθερων Συναλλαγών (NAFTA). Ως εκ τούτου, οι αμερικανικές εταιρείες μέσω της CETA θα είναι σε θέση να πραγματοποιήσουν ένα σημαντικό μέρος των στόχων της TTIP.

Η Ρυθμιστική Συνεργασία θα οδηγήσει στην υποβάθμιση της ευρωπαϊκής κανονιστικής ρύθμισης. Αναφορικά με το παρόν και το μέλλον της ρυθμιστικής συνεργασίας μπορούν να γίνουν δυο επισημάνσεις:

- Η ποιότητα της ισχύουσας κανονιστικής ρύθμισης θα επηρεαστεί πρώτα και κύρια από το βασικό μηχανισμό ρυθμιστικής συνεργασίας στο πλαίσιο της CETA και συγκεκριμένα την αναγνώριση της ισοδυναμίας των ρυθμίσεων των δυο πλευρών. Αυτή η διάταξη οδηγεί σε μια γενίκευση των κανονισμών χαμηλότερης ποιότητας από τη στιγμή που σε γενικές γραμμές έχουν χαμηλότερο κόστος για τους παραγωγούς.¹⁶ Θα επιτρέπονται οι γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί, το σχιστολιθικό φυσικό αέριο, το ορμονούχο βόειο κρέας, κ.λπ., παρά το γεγονός ότι απορρίπτονται μαζικά από τους ευρωπαίους πολίτες.

- Αναφορικά με τις μελλοντικές ρυθμίσεις, η σημερινή αυξανόμενη πολυπλοκότητα της διαδικασίας λήψης αποφάσεων απαιτεί μια αξιολόγηση των επιπτώσεων για κάθε ρύθμιση για το εμπόριο και τις επενδύσεις, καθώς και έναν ρυθμιστικό διάλογο. Αυτό οδηγεί σε καθυστερήσεις στη ρυθμιστική διαδικασία και σε μια γενικότερη αποδυνάμωση της κανονιστικής ρύθμισης.¹⁷ Ωστόσο, οι προκλήσεις της εποχής μας –η κλιματική αλλαγή, η μόλυνση, η χρηματοοικονομική ρύθμιση– χρειάζονται την ενδυνάμωση των υφιστάμενων κανονισμών και την εισαγωγή νέων.

16. O'Brien Ronan, 'Moving Regulation out of Democratic Reach: Regulatory Cooperation in CETA and its Implications', Κείμενο το οποίο παρουσιάστηκε στο 22^ο Συνέδριο για την Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη, Κοϊμπρα, Πορτογαλία, 2016.

17. Kenneth Haar, 'Cooperating to deregulate', Κείμενο το οποίο παρουσιάστηκε στο 21^ο Συνέδριο για την Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη, Ρόσκιλντ, Δανία, 2015.

Τέλος, η ρυθμιστική συνεργασία θα συσκοτίσει ακόμη περισσότερο και θα καταστήσει λιγότερο δημοκρατική τη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Έτσι, σύμφωνα με τη διάταξη που προβλέπει ότι κάθε συμβαλλόμενο μέρος πρέπει να ενημερώνει το άλλο μέρος όσο το δυνατόν πιο σύντομα για τα ρυθμιστικά του σχέδια, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα πρέπει να διαβουλευεται σχετικά με τα μελλοντικά της σχέδια με τις καναδικές εμπορικές αρχές και τις επιχειρήσεις πριν τα θέσουν ενώπιον του Συμβουλίου ή του Κοινοβουλίου. Εκτός αυτού, το περιβάλλον, καθώς και οι εργασιακές σχέσεις και η βιώσιμη ανάπτυξη «είναι τα μόνα κεφάλαια της CETA όπου τονίζεται η σημασία της διαφάνειας, της δημόσιας πρόσβασης στην πληροφορία και της δημόσιας συμμετοχής. Επίσης, αποτελούν τα μοναδικά κεφάλαια τα οποία δεν γίνονται αντικείμενο νομικών διεκδικήσεων και δεν έχουν κυρώσεις. Σε όλες τις άλλες περιοχές (...) όπου υπάρχει επιβολή και κυρώσεις (στο πλαίσιο του μηχανισμού επίλυσης διαφορών), υπάρχει πλήρης απουσία όλων αυτών των χαρακτηριστικών».¹⁸

Ο μηχανισμός του Συστήματος Επίλυσης Διαφορών Επενδυτή-Κράτους (ISDS)

Ο μηχανισμός του Συστήματος Επίλυσης Διαφορών Επενδυτή-Κράτους (ISDS) εισάγει το Δικαστικό Επενδυτικό Σύστημα (ICS) στη CETA μετά από μερικές μικρές αλλαγές που αποτυγχάνουν να διορθώσουν τις αρχικές του ατέλειες.¹⁹ Οι ξένες εταιρείες διατηρούν το δικαίωμα –αποκλειστικό ή μονομερές– να μηνύουν κράτη ενώπιον των ιδιωτικών διαιτητικών δικαστηρίων για ζημίες που προκύπτουν από αλλαγή στη νομοθεσία. Έτσι, προβλέπεται η σύσταση ενός συστήματος δυο βαθμίδων: η μια βαθμίδα αφορά τις ομάδες των πολυεθνικών και η άλλη βαθμίδα αφορά τους ιδιώτες.

18. O'Brien Ronan, 'Moving Regulation out of Democratic Reach: Regulatory Cooperation in CETA and its Implications', Κείμενο το οποίο παρουσιάστηκε στο 22^ο Συνέδριο για την Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη, Κοϊμπρα, Πορτογαλία, 2016.

19. Van Harten Gus, 'The European Joint Interpretive Declaration/Instrument on the CETA, *Osgoode Hall Law School Research Paper*, No. 6, Volume 13, Issue 2, 2017.

Το ICS δεν προσφέρει καμία εγγύηση ανεξαρτησίας ή αμεροληψίας: το δικαστήριο που είναι αρμόδιο να αποφανθεί για περιπτώσεις προσφυγών δεν είναι ανοιχτό για το κοινό και ο μηχανισμός προσφυγών που εισάγεται είναι ατελής. Η ανεξαρτησία των μελών του δικαστηρίου του ICS δεν είναι εγγυημένη, από τη στιγμή που η CETA τους επιτρέπει «να δουλεύουν ταυτόχρονα ως διαιτητές του ISDS (και να πληρώνονται από έναν ξένο επενδυτή)».²⁰ Και, όπως υπογραμμίζεται στη μελέτη του Παρατηρητηρίου για τις Επιχειρήσεις στην Ευρώπη, «σε ένα μονομερές σύστημα όπου μόνο οι επενδυτές μπορούν να ασκήσουν αγωγή, αυτό δημιουργεί ένα ισχυρό συστημικό κίνητρο για να ταχθούν με το μέρος τους – γιατί εφόσον το σύστημα πληρώνει για τους επενδυτές, περισσότερες υποθέσεις και χρήματα θα δίνονται στους διαιτητές».²¹ Τέλος, δεν προτείνεται καμία επιβολή κύρωσης κατά δικαστών σε περίπτωση παράβασης καθήκοντος ή σφάλματος.

Το ICS, εάν τεθεί σε εφαρμογή, θα θέσει υπό αμφισβήτηση τη ρυθμιστική ικανότητα των δημόσιων αρχών και θα αποδυναμώσει αρκετά το ρόλο τους. Παρά το γεγονός ότι η CETA αναφέρει ότι «το δικαίωμα ρύθμισης εντός της επικράτειάς τους για την επίτευξη νόμιμων στόχων πολιτικής» είναι εγγυημένο για τα κράτη, το ενδεχόμενο επιδίκασης κολοσσιαίων αποζημιώσεων υπέρ των επενδυτών είναι ικανό να παραλύσει κάθε είδους δικαστικές ενέργειες από τις κυβερνήσεις.²² Επιπλέον, η διατύπωση των δικαιωμάτων των επενδυτών στη Συμφωνία είναι συχνά ασαφής και μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετικές ερμηνείες.

Η αντίσταση απέναντι στις συμφωνίες ελεύθερου εμπορίου

Η CETA πρέπει να επικυρωθεί από τα εθνικά κοινοβούλια. Ως εκ τούτου, το επίπεδο των κρατών-μελών θα αποτελέσει το βασικό επίπεδο αντίστασης απέναντι στη CETA. Σε πολλές χώρες, όπως η Γερμανία, υπάρχουν ενδείξεις

20. ό.π.

21. Corporate Europe Observatory, *The Great CETA swindle*, 18 Οκτωβρίου 2016.

22. Van Harten Gus, 'ISDS in the Revised CETA: Positive Steps, But is it a Gold Standard?', *Investor-State Arbitration Commentary Series*, No. 6, 20 Μαΐου 2016.

ότι η εθνική διαδικασία επικύρωσης μπορεί να αποδειχθεί εμπόδιο για την τελική ψήφιση της CETA. Σε περιπτώσεις άλλων συμφωνιών, όπως η TTIP, οι δράσεις σε διάφορα επίπεδα από το τοπικό ως το επίπεδο της ΕΕ είναι κατάλληλες.

Η Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας (ΕΠΓ)

Σήμερα, η Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας (ΕΠΓ) βρίσκεται σε αδράνεια. Η Ανατολική Εταιρική Σχέση απέτυχε μετά την ουκρανική κρίση –για την οποία εν μέρει ευθύνεται–, ενώ εμφύλιοι πόλεμοι μαινόνται στο νότο και, πρώτα και κύρια, στη νοτιοανατολική πλευρά της Μεσογείου. Ως εκ τούτου, και στα δυο αυτά μέτωπα η ΕΠΓ καθίσταται το παράπλευρο θύμα της συγκρουσιακής πολιτικής των ΗΠΑ έναντι της Ρωσίας.²³ Επιπλέον, η αυξανόμενη εμπλοκή της Ρωσίας στον εμφύλιο πόλεμο στη Συρία από το Σεπτέμβριο του 2015 έχει ενδυναμώσει τη σχέση αλληλεξάρτησης της ουκρανικής κρίσης με τη συριακή κρίση καθιστώντας την πρώτη ως ένα ακόμα πιο δυσεπίλυτο πρόβλημα.²⁴ Επίσης, η Ρωσία απειλείται με αυξημένες κυρώσεις για την παρέμβασή της στην ουκρανική κρίση, αν δεν περιορίσει την εμπλοκή της στον πόλεμο στη Συρία.

Οι συνέπειες της αυξανόμενης αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην ΕΠΓ και στα στρατηγικά συμφέροντα των ΗΠΑ είναι σοβαρές.

Η ρήξη που δημιουργήθηκε από την ουκρανική κρίση ανοίγει το δρόμο για εξωτερικές παρεμβάσεις που ενισχύουν τις διαιρέσεις και τον κατακερματισμό εντός της ΕΕ. Η πρώτη διαίρεση είναι μεταξύ χωρών που περιλαμβάνουν τη στρατιωτική «ζώνη ασφαλείας» την οποία εγκαθιδρύουν οι ΗΠΑ στα ανατολικά σύνορα της ΕΕ (Πολωνία, Ρουμανία, Βουλγαρία, τα κράτη της Βαλτικής) και των άλλων χωρών της ΕΕ. Η δεύτερη διαίρεση είναι μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών που υποστηρίζουν τη διατήρηση των κυρώσεων κατά της Ρωσίας, καθώς και της εισόδου της Ουκρανίας στην ΕΕ,

23. Mediapart, 'Les nouvelles strategies US de George Friedman et Zbigniew Brzezinski', 24 Μαΐου 2015.

24. J.-C. Galli, 'Conflit gele en Ukraine: les (des) Accords de Minsk persistent' *Figaro Vox*, 16 Σεπτεμβρίου 2016.

και των υπολοίπων χωρών. Αυτές οι διαιρέσεις ενισχύονται από τη διαχείριση της εισροής των προσφύγων από τη Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική, και οδηγεί στην αμφισβήτηση της ελεύθερης κυκλοφορίας των ανθρώπων που είναι ένας από τους ακρογωνιαίους λίθους της ΕΕ.

Η ουκρανική κρίση αναδεικνύει και επιδεινώνει την αδυναμία της ΕΕ να ενεργεί ανεξάρτητα. Η ουκρανική κυβέρνηση, που ενθαρρύνεται από τη διφορούμενη στάση των ΗΠΑ και παρά την καταστροφική κατάσταση στη χώρα,²⁵ εμποδίζει την εφαρμογή της Συμφωνίας του Μινσκ την οποία έχει καταρτίσει η ΕΕ, ενώ η Ρωσία έχει την τάση να παρακάμπτει το Παρίσι και το Βερολίνο προκειμένου να έχει άμεση επαφή με την Ουάσιγκτον που φαίνεται ότι είναι ο μόνος κυρίαρχος του παιχνιδιού.

Αυτό που απομένει να δούμε είναι ο αντίκτυπος της εκλογής του Τραμπ στις σχέσεις των ΗΠΑ με την ΕΕ. Η εφαρμογή της πολιτικής που υποστηρίζει ο Τραμπ μπορεί να οδηγήσει στην αποδυνάμωση των διατλαντικών δεσμών. Ένα πιθανό αίτημα επαναδιαπραγμάτευσης ορισμένων όρων με τρόπο πιο ευνοϊκό για τα συμφέροντα των ΗΠΑ θα ενισχύσει την αντίδραση απέναντι στη Συμφωνία στην Ευρώπη. Ο Τραμπ αμφισβητεί επίσης την αρχή της συλλογικής άμυνας στο ΝΑΤΟ και έχει δηλώσει ότι θα αυξήσει τις κυρώσεις κατά της Ρωσίας. Τέλος, θα εξετάσει την απεμπλοκή των ΗΠΑ από τον πόλεμο στη Συρία. Μια αποδυνάμωση των διατλαντικών δεσμών θα μπορούσε να ενισχύσει τις φυγόκεντρες τάσεις στην ευρωπαϊκή γειτονιά. Αυτό θα ανάγκαζε την Ευρώπη να έρθει αντιμέτωπη με τις ευθύνες της, που σημαίνει να εφαρμόσει μια ΕΠΓ λαμβάνοντας υπόψη τα συμφέροντα όλων των μερών παρά να επικεντρώνεται σχεδόν αποκλειστικά στην προώθηση των ευρωπαϊκών εμπορικών συμφερόντων.

25. Heikki Patomaki, 'EU's Role in the Evolvement of the Russia-West Conflict and Outbreak of War in Ukraine', Κείμενο το οποίο παρουσιάστηκε στο 22^ο Συνέδριο για την Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη, Κοϊμπρα, Πορτογαλία, 2016, http://www.euromemo.eu/annual_workshops/2016_coimbra/workshops_papers_coimbra/index.html.

Η Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας (ΕΠΓ): Συνεργασία και όχι υποτελής ολοκλήρωση

Η προσέγγιση της ΕΠΓ έχει βασιστεί στον εξαναγκασμό των χωρών της γειτονίας της ΕΕ να υιοθετούν μέρη του κοινοτικού κεκτημένου της ΕΕ. Αυτή είναι μια μορφή υποτελούς ολοκλήρωσης. Η ολοκλήρωση αυτή βαθύνει τις τάσεις αποβιομηχανοποίησης στην περιφέρεια. Και σε μερικές περιπτώσεις, όπως η Ουκρανία και η Μολδαβία, έχει βαθύνει τα εσωτερικά γεωπολιτικά ρήγματα. Αντί να προωθεί την εμβάθυνση του ελεύθερου εμπορίου και την υποτελή ολοκλήρωση, η πολιτική γειτονίας της ΕΕ θα πρέπει να θεσπίσει μορφές αμοιβαίας επωφελούς συνεργασίας, όπως για παράδειγμα σε τομεακό επίπεδο.

Αμφισβητώντας την στρατιωτικοποίηση

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων μηνών, υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι της ΕΕ και εθνικοί αξιωματούχοι έχουν προτείνει την ενίσχυση της στρατιωτικής ικανότητας της ΕΕ ως διέξοδο από την κρίση. Η προσφυγή στον εσωτερικό και εξωτερικό καταναγκασμό είναι μια παραδοσιακή δεξιά αντίδραση στις πολύπλευρες κοινωνικές κρίσεις και, όπως συνέβη και στο παρελθόν, δεν θα επιλύσει τα κοινωνικο-προβλήματα ούτε στο ελάχιστο. Σε αυτό το πλαίσιο, θα πρέπει να υπενθυμίζεται ότι οι χώρες της ΕΕ έχουν συμβάλει σημαντικά στους σημερινούς πολέμους στη Μέση Ανατολή μέσω της άμεσης στρατιωτικής επέμβασης (στο Ιράκ και στη Λιβύη) και της παροχής όπλων σε (κυρίως ισλαμικές) στρατιωτικές ομάδες (π.χ. στη Συρία). Ο τεράστιος αριθμός των προσφύγων πολέμου προερχόμενος από αυτήν την περιοχή είναι ένα αποτέλεσμα των παρεμβατικών πολιτικών των ΗΠΑ και ορισμένων ευρωπαϊκών δυνάμεων.

Στοιχεία επικοινωνίας των μελών της Συντονιστικής Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Οικονομολόγων για την Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική (EuroMemo Group):

Marija Bartl, Άμστερνταμ (M.Bartl@uva.nl)
Joachim Becker, Βιέννη (Joachim.Becker@wu.ac.at)
Marcella Corsi, Ρώμη (marcella.corsi@uniroma1.it)
Wlodzimierz Dymarski, Πόζναν (wlodzimierz.dymarski@ue.poznan.pl)
Trevor Evans, Βερολίνο (evans@hwr-berlin.de)
Marica Frangakis, Αθήνα (frangaki@otenet.gr)
John Grahl, Λονδίνο (j.grahl@mdx.ac.uk)
Peter Herrmann, Ρώμη (herrmann@esosc.eu)
Jeremy Leaman, Λάφμπορο (J.Leaman@lboro.ac.uk)
Jacques Mazier, Παρίσι (mazier@univ-paris13.fr)
Mahmood Messkoub, Χάγη (messkoub@iss.nl)
Ronan O'Brien, Βρυξέλλες (ronanob@skynet.be)
Werner Raza, Βιέννη (w.raza@oefse.at)
Catherine Sifakis, Γκρενόμπλ (sifakiscatherine@gmail.com)
Achim Truger, Βερολίνο (achim.truger@hwr-berlin.de)
Frieder Otto Wolf, Βερολίνο (fow@snafu.de)

Ευρωπαίοι Οικονομολόγοι για την Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη

- EuroMemo Group -

Η Ευρωπαϊκή Ένωση: Η απειλή της διάλυσης

- Υπόμνημα 2017 -

Λίστα Υπογραφών (μέχρι τον Φεβρουάριο του 2017)

1. **Acocella Nicola** | Ρώμη | Ιταλία
2. **Aires Sérgio** | Βρυξέλλες | Πορτογαλία
3. **Altwater Elmar** | Βερολίνο | Γερμανία
4. **Altzinger Wilfried** | Βιέννη | Αυστρία
5. **Álvarez Nacho** | Μαδρίτη | Ισπανία
6. **Andersson Jan Otto** | Τούρκου | Φινλανδία
7. **Antunes Margarida** | Κοϊμπρα | Πορτογαλία
8. **Appelqvist Örjan** | Παρίσι | Γαλλία
9. **Araujo Sandra** | Πόρτο | Πορτογαλία
10. **Arenz Horst** | Βερολίνο | Γερμανία
11. **Argitis Giorgos** | Αθήνα | Ελλάδα
12. **Baier Walter** | Βιέννη | Αυστρία
13. **Bartel Rainer** | Λιντς | Αυστρία
14. **Bartl Marija** | Άμστερνταμ | Ολλανδία
15. **Baum Josef** | Βιέννη | Αυστρία
16. **Bayer Mechthild** | Βερολίνο | Γερμανία
17. **Becker Johannes M.** | Μάμπουργκ | Γερμανία
18. **Becker Joachim** | Βιέννη | Αυστρία
19. **Beine Theodor W.** | Ίσελμπουργκ | Γερμανία
20. **Belgacem Karim** | Παρίσι | Γαλλία
21. **Bellofiore Riccardo** | Μπέργκαμο | Ιταλία
22. **Benyik Matyas** | Βουδαπέστη | Ουγγαρία
23. **Bieler Andreas** | Νότινχαμ | Βρετανία
24. **Bieling Hans-Jürgen** | Τύμπιγκεν | Γερμανία
25. **Bischoff Joachim** | Αμβούργο | Γερμανία
26. **Bispinck Reinhard** | Ντίσελντορφ | Γερμανία
27. **Bjerke Flemming** | Γιούδερουπ | Δανία
28. **Bömer Hermann** | Ντόρτμουτ | Γερμανία
29. **Bontrup Heinz-J.** | Ρεκλινγκχάουζεν | Γερμανία
30. **Breathnach Proinnsias** | Κίλνταρε | Ιρλανδία
31. **Buchegger Reiner** | Ζβετλ αν ντερ Ροντλ | Αυστρία
32. **Burkert Sylvia** | Ντίσελντορφ | Γερμανία
33. **Buzaglo Jorge** | Στοκχόλμη | Σουηδία
34. **Bye Basil** | Μπόρνμουθ | Βρετανία
35. **Campo Guardiola José** | Βαγιαδολίδ | Ισπανία
36. **Canale Rosaria Rita** | Νάπολη | Ιταλία
37. **Česen Tanja** | Λέσκε | Σλοβενία
38. **Christen Christian** | Βερολίνο | Γερμανία
39. **Clarke Linda** | Λονδίνο | Βρετανία
40. **Cohen Desmond** | Μπράιτον | Βρετανία

41. **Csoba Judit** | Ντέμπρετσεν | Ουγγαρία
42. **Czeskleba-Dupont Rolf** | Βαλσού | Δανία
43. **de la Cámara Carmen** | Βαρκελώνη | Ισπανία
44. **De Masi Fabio** | Αμβούργο | Γερμανία
45. **DeVille Philippe** | Λουβαίν-λα-Νεβ | Βέλγιο
46. **della Porta Donatella** | Φλωρεντία | Ιταλία
47. **Dellheim Judith** | Βερολίνο | Γερμανία
48. **Denecke Wolfgang** | Λειψία | Γερμανία
49. **Deppe Frank** | Μάρμπουργκ | Γερμανία
50. **Detje Richard** | Άρενσμπουργκ | Γερμανία
51. **Devine Pat** | Μάντσεστερ | Βρετανία
52. **Devrim Mecit** | Nurkalp | Βρυξέλλες | Βέλγιο
53. **Diebitsch Joachim** | Ζίλτσε | Γερμανία
54. **Dierckx Sacha** | Γάνδη | Βέλγιο
55. **Di Martino Daniela** | Καστέλ Σαν Πιέτρο Τέρμε | Ιταλία
56. **Dosi Giovanni** | Πίζα | Ιταλία
57. **Dragasakis Yannis** | Αθήνα | Ελλάδα
58. **Dymarski Wlodzimierz** | Πόζναν | Πολωνία
59. **Dymski Gary** | Ληντς | Βρετανία
60. **Ebel Jochen** | Μπορκχάιτ | Γερμανία
61. **Ebert Dirk** | Ράντεμπελ | Γερμανία
62. **Edwards Michael** | Λονδίνο | Βρετανία
63. **Eichler Doris** | Βρέμη | Γερμανία
64. **Eisel Dieter** | Γκίσεν | Γερμανία
65. **Elsner Wolfram** | Βρέμη | Γερμανία
66. **Erixon Lennart** | Στοκχόλμη | Σουηδία
67. **Ernst Joachim** | Βρέμη | Γερμανία
68. **Etxezarreta Miren** | Βαρκελώνη | Ισπανία
69. **Evans Trevor** | Βερολίνο | Γερμανία
70. **Falkenstein Jürgen** | Γκέπινγκεν | Γερμανία
71. **Farina Francesco** | Σιένα | Ιταλία
72. **Farkas Peter** | Βουδαπέστη | Ουγγαρία
73. **Fehrenbacher Ansgar** | Λότερμαπαχ | Γερμανία
74. **Feigl Georg** | Βιέννη | Αυστρία
75. **Fiehler Fritz** | Χούσομ | Γερμανία
76. **Finke Meinolf** | Κάστροπ-Ράουξελ | Γερμανία
77. **Fisch Marion** | Αμβούργο | Γερμανία
78. **Fleissner Peter** | Βιέννη | Αυστρία
79. **Frangakis Marica** | Αθήνα | Ελλάδα
80. **Fricke Werner** | Βρίστεντ | Γερμανία
81. **Fubini Lia** | Τορίνο | Ιταλία
82. **Garcia-Arias Jorge** | Λεόν | Ισπανία
83. **Garcia-Hernandez Rosa** | Βαρκελώνη | Ισπανία
84. **Geist Radovan** | Σενκβίτσε | Σλοβακία
85. **Genereux Jacques** | Παρίσι | Γαλλία
86. **Giannone Carlo** | Ρώμη | Ιταλία
87. **Glaubitz Jurgen** | Ντίσελντορφ | Γερμανία
88. **Glawe Heiko** | Βερολίνο | Γερμανία
89. **Goelkel Katharina** | Κβίερσιντ | Γερμανία
90. **Gogoll Joachim** | F. | Γκελζενκίρχεν | Γερμανία
91. **Graell Nuria** | Βαρκελώνη | Ισπανία
92. **Grahl John** | Λονδίνο | Βρετανία
93. **Grimshaw Damian** | Μάντσεστερ | Βρετανία
94. **Groskreutz Henning** | Ομπερούρσελ | Γερμανία
95. **Gros Tobias** | Βρυξέλλες | Βέλγιο
96. **Guarini Giulio** | Βιτέρμπο | Ιταλία
97. **Guldner Gerhard** | Βερολίνο | Γερμανία
98. **Hagelstange Thomas** | Ντίσελντορφ | Γερμανία
99. **Haliciglu Ferda** | Κωνσταντινούπολη | Τουρκία
100. **Hammer Andreas** | Όστρινγκεν | Γερμανία
101. **Hauff Rüdiger** | Στουτγάρδη | Γερμανία
102. **Helmedag Fritz** | Τσέμνιτς | Γερμανία
103. **Henscheid Renate** | Έσσεν | Γερμανία
104. **Hermann Christoph** | Μπέρκλεϋ | ΗΠΑ
105. **Herr Hansjorg** | Βερολίνο | Γερμανία
106. **Herrmann Peter** | Ρώμη | Ιταλία
107. **Hesse Horst** | Λειψία | Γερμανία
108. **Hesse Karl L.** | Μπέντορφ | Γερμανία

109. **Hibbeler Hermann** | Λαγκ | Γερμανία
 110. **Hickel Rudolf** | Βρέμη | Γερμανία
 111. **Hinz Lieselotte** | Ντίσελντορφ | Γερμανία
 112. **Holland Stuart** | Κοϊμπρα | Πορτογαλία
 113. **Horn Laura** | Ρόσκιλντ | Δανία
 114. **Hovorka Gerhard** | Βιέννη | Αυστρία
 115. **Hudson Paul** | Λονδίνο | Βρετανία
 116. **Husár Jaroslav** | Μπρατισλάβα | Σλοβακία
 117. **Hyman Richard** | Λονδίνο | Βρετανία
 118. **Ilbuga Tamer** | Αττάλεια | Τουρκία
 119. **Ioannou Stefanos** | Κορκ | Ιρλανδία
 120. **Irvin George** | Λονδίνο | Βρετανία
 121. **Jäger Johannes** | Βιέννη | Αυστρία
 122. **Janssen Siebo** | M.H. | Βόννη Γερμανία
 123. **Jung Michael** | Αμβούργο | Γερμανία
 124. **Kaltenbrunner Annina** | Αηντς | Βρετανία
 125. **Kapeller Jakob** | Λιντς | Αυστρία
 126. **Karagiannis Nikolaos** | Γουίνστον-Σάλεμ | ΗΠΑ
 127. **Karamessini Maria** | Αθήνα | Ελλάδα
 128. **Karanikolas Pavlos** | Αθήνα | Ελλάδα
 129. **Karasavoglou Tasos** | Καβάλα | Ελλάδα
 130. **Kho Mu-Jeong** | Λονδίνο | Βρετανία
 131. **Kisker Klaus Peter** | Βερολίνο | Γερμανία
 132. **Klei Manfred** | Μπαντ Ζάλτσούφλεν | Γερμανία
 133. **Klute Jurgen** | Χερν | Γερμανία
 134. **Konig Hans** | Ντορσγούζεν | Γερμανία
 135. **Koratzanis Nasos** | Αθήνα | Ελλάδα
 136. **Korsika Anej** | Λιουμπλιάνα | Σλοβενία
 137. **Kramer Ralf** | Βερολίνο | Γερμανία
 138. **Kreft Stefan** | Έσσεν | Γερμανία
 139. **Kreimer-de Fries Joachim** | Βερολίνο | Γερμανία
 140. **Krügel Martin** | Ανόβερο | Γερμανία
 141. **Krumme Bernd** | Κάσσελ | Γερμανία
 142. **Krumscheid Thomas** | Άαχεν | Γερμανία
 143. **Kuckero Hajo** | Βρέμη | Γερμανία
 144. **Kublbock Karin** | Βιέννη | Αυστρία
 145. **Kurtzke Wilfried** | Φρανκφούρτη | Γερμανία
 146. **Laukkanen Erkki** | Ελσίνκι | Φινλανδία
 147. **Leaman Jeremy** | Λάφμπορο | Βρετανία
 148. **Lebaron Frederic** | Παρίσι | Γαλλία
 149. **Lehndorff Steffen** | Ντούισμπουργκ | Γερμανία
 150. **Liagouras George** | Χίος | Ελλάδα
 151. **Lieber Christoph** | Βερολίνο | Γερμανία
 152. **Loer Barbara** | Βρέμη | Γερμανία
 153. **Lopes Luís** | Κοϊμπρα | Πορτογαλία
 154. **López-Pina Antonio** | Μαδρίτη | Ισπανία
 155. **Luft Christa** | Βερολίνο | Γερμανία
 156. **Mahnkopf Birgit** | Βερολίνο | Γερμανία
 157. **Mair Martin** | Βιέννη | Αυστρία
 158. **Malotke Burkhard** | Μόσμπαχ | Γερμανία
 159. **Mane-Estrada Aurelia** | Βαρκελώνη | Ισπανία
 160. **Manning Sabine** | Βερολίνο | Γερμανία
 161. **Marchl Gerhard** | Βιέννη | Αυστρία
 162. **Margner Manfred** | Όλντενμπουργκ | Γερμανία
 163. **Mazier Jacques** | Βιλτανέζ | Γαλλία
 164. **Mencinger Jože** | Λιουμπλιάνα | Σλοβενία
 165. **Menendez Agustin Jose** | Λεόν | Ισπανία
 166. **Messkoub Mahmood** | Χάγη | Ολλανδία
 167. **Michie Jonathan** | Οξφόρδη | Βρετανία
 168. **Miess Michael** | Βιέννη | Αυστρία
 169. **Milios John** | Αθήνα | Ελλάδα
 170. **Mix Wolfgang** | Βερολίνο | Γερμανία
 171. **Mota Júlio Marques** | Κοϊμπρα | Πορτογαλία
 172. **Müller Bernhard** | Αμβούργο | Γερμανία
 173. **Muller Werner** | Αμβούργο | Γερμανία
 174. **Musacchio Andres** | Μπαντ Μπολ | Γερμανία
 175. **Nees Martin** | Ντίσελντορφ | Γερμανία
 176. **Nicaise Ides** | Λουβαίν | Βέλγιο

177. **Novy Andreas** | Βιέννη | Αυστρία
178. **O'Brien Ronan** | Βρυξέλλες | Βέλγιο
179. **Oehlke Paul** | Κολωνία | Γερμανία
180. **Ó'hAdhmaill Féilim** | Κορκ | Ιρλανδία
181. **Onaran Ozlem** | Λονδίνο | Βρετανία
182. **Overbeek Henk** | Άμστερνταμ | Ολλανδία
183. **Papadaki Christina Daphne** | Αθήνα | Ελλάδα
184. **Patomäki Heikki** | Ελσίνκι | Φινλανδία
185. **Paust-Lassen Pia** | Βερολίνο | Γερμανία
186. **Pellegrini Lorenzo** | Χάγη | Ολλανδία
187. **Perraton Jonathan** | Σέφιλντ | Βρετανία
188. **Petit Pascal** | Παρίσι | Γαλλία
189. **Pfeiffer Wolfram** | Γκράιφσβαλντ | Γερμανία
190. **Piacentini Paolo** | Ρώμη | Ιταλία
191. **Pianta Mario** | Ουμπίνιο | Ιταλία
192. **Plihon Dominique** | Παρίσι | Γαλλία
193. **Podkaminer Leon** | Βιέννη | Αυστρία
194. **Prausmüller Oliver** | Βιέννη | Αυστρία
195. **Ptak Ralf** | Κολωνία | Γερμανία
196. **Puig-Gómez Albert** | Βαρκελώνη | Ισπανία
197. **Quaißer Gunter** | Φρανκφούρτη | Γερμανία
198. **Quindos Fernandez Pablo** | Βαγιαδολίδ | Ισπανία
199. **Radke Bjorn** | Μπάρενχοφ | Γερμανία
200. **Rahmanzadeh Ahad** | Βόννη | Γερμανία
201. **Raitano Michele** | Ρώμη | Ιταλία
202. **Ramaux Christophe** | Παρίσι | Γαλλία
203. **Raza Paolo Werner** | Βιέννη | Αυστρία
204. **Reimann Hans-Joachim** | Βρέμη | Γερμανία
205. **Reinwarth Moritz** | Βερολίνο | Γερμανία
206. **Ribera-Fumaz Ramon** | Βαρκελώνη | Ισπανία
207. **Ricceri Marco** | Ρώμη | Ιταλία
208. **Riemann Siegfried** | Μπρούκκεμπελ | Γερμανία
209. **Romão João** | Φάρο | Πορτογαλία
210. **Rompeltien Bärbel** | Σουτβάλντε | Γερμανία
211. **Roos J. P.** | Ελσίνκι | Φινλανδία
212. **Ross Richard** | Λονδίνο | Βρετανία
213. **Roßbach Uwe** | Έρφοурτ | Γερμανία
214. **Rossi Sergio** | Φρίμπουργκ | Ελβετία
215. **Ryner Magnus** | Λονδίνο | Βρετανία
216. **Sander Bernhard** | Βούπεραλ | Γερμανία
217. **Sauer Thomas** | Γίνα | Γερμανία
218. **Sawyer Malcolm** | Λήντς | Βρετανία
219. **Schmidt Gudrun** | Φρανκφούρτη | Γερμανία
220. **Schmidt Ingo** | Χόουπ | Καναδάς
221. **Schmitthener Horst** | Νίντερνχουσουεν | Germany
222. **Schneider Klaus** | Αμβούργο | Γερμανία
223. **Scholz Stefanie** | Marie | Βερολίνο Γερμανία
224. **Schulmeister Stephan** | Βιέννη | Αυστρία
225. **Schumm-Garling Ursula** | Βερολίνο | Γερμανία
226. **Schusler Andreas** | Μπίλεφελντ | Γερμανία
227. **Seeck Dietmar** | Έμντεν | Γερμανία
228. **Setterfield Mark** | Νέα Υόρκη | ΗΠΑ
229. **Siebecke Gerd** | Αμβούργο | Γερμανία
230. **Sifakis Catherine** | Γκρενόμπλ | Γαλλία
231. **Sohn Alexander** | Γκέτινγκεν | Γερμανία
232. **Sorg Thomas** | Άλτμπαχ | Γερμανία
233. **Sorg Richard** | Αμβούργο Γερμανία
234. **Staritz Cornelia** | Βιέννη | Αυστρία
235. **Steinitz Klaus** | Βερολίνο | Γερμανία
236. **Stigendal Mikael** | Μάλμο | Σουηδία
237. **Strydom Piet** | Κορκ | Ιρλανδία
238. **Supinska Jolanta** | Βαρσοβία | Πολωνία
239. **Sweeney Paul** | Δουβλίνο | Ιρλανδία
240. **Tasiran Ali Cevat** | Μερσίνη | Τουρκία
241. **Theurl Simon** | Βιέννη | Αυστρία
242. **Thomasberger Claus** | Βερολίνο | Γερμανία
243. **Tölke Hannelore** | Ντόρτμουντ | Γερμανία
244. **Tomidajewicz Janusz** | Πόζναν | Πολωνία

245. **Toporowski Jan** | Λονδίνο | Βρετανία
246. **Troost Axel** | Λειψία | Γερμανία
247. **Truger Achim** | Βερολίνο | Γερμανία
248. **Urban Hans-Jürgen** | Φρανκφούρτη | Γερμανία
249. **Uxo Jorge** | Τολέδο | Ισπανία
250. **van der Pijl Kees** | Σάσσεξ | Βρετανία
251. **van Maasakker Henry** | Ναϊμέγεν | Ολλανδία
252. **van Vugt Reinhard** | Ζίγκμαχ | Γερμανία
253. **Vence Xavier** | Σαντιάγο ντε Κομποστέλα | Ισπανία
254. **Veneziani Roberto** | Λονδίνο | Βρετανία
255. **Verbeek Bart-Jaap** | Ναϊμέγεν | Ολλανδία
256. **Vergés Joaquim** | Βαρκελώνη | Ισπανία
257. **Vertova Giovanna** | Μπέργκαμο | Ιταλία
258. **Vinokur Annie** | Παρίσι | Γαλλία
259. **Voges Stefanie** | Αμβούργο | Γερμανία
260. **Vogt Willi** | Αμβούργο | Γερμανία
261. **Wahsner Roderich** | Βρέμη | Γερμανία
262. **Walther Rolf** | Ντεσόου-Ρόσλοου | Γερμανία
263. **Warda Hans-Dieter** | Μπόχουμ | Γερμανία
264. **Warda Veronika** | Μπόχουμ | Γερμανία
265. **Weekes Tony** | Μανούθ | Ιρλανδία
266. **Weissenbacher Rudy** | Βιέννη | Αυστρία
267. **Wendl Michael** | Μόναχο | Γερμανία
268. **Williams Leo** | Βρυξέλλες | Βέλγιο
269. **Wingerter Sven** | Βάιτ-Μίτσελμπαχ | Γερμανία
270. **Wolf Frieder Otto** | Βερολίνο | Γερμανία
271. **Wolf Harald** | Βερολίνο | Γερμανία
272. **Young Brigitte** | Μύνστερ | Γερμανία
273. **Zabkowicz Jerzy** | Βαρσοβία | Πολωνία
274. **Zabkowicz Anna** | Βαρσοβία | Πολωνία

ΔΙΟΡΘΩΣΗ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Μαρίκα Φραγκάκη

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Αιμιλία Κουκούμα

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Γραφικές Τέχνες Ύψιλον

ΕΚΤΥΠΩΣΗ

Σύνθεση

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ

Κεραμεικού 46 & Μυλλέρου, 104 36, Αθήνα

τηλ: 210 3217745, φαξ: 210 3212531

email: info@poulantzas.gr

www.poulantzas.gr